

SoS-rapport 2000:7

Samarbetsamtal – socialt arbete med föräldrar

SoS-rapport är den samlande beteckningen för Socialstyrelsens skrifter av informerande karaktär.

Serien behandlar ämnen från Socialstyrelsens alla verksamhetsområden. Det kan vara slutrapporter från utredningar, förslag från arbetsgrupper, kunskapsöversikter, konferensrapporter, remissutgåvor och mycket annat.

Skrifterna riktar sig främst till tjänstemän och förtroendevalda i landsting, länsstyrelser och kommuner; till praktiskt verksam personal inom hälso- och sjukvård, hälsoskydd och socialtjänst; till studerande och i viss mån till allmänheten.

ISBN 91-7201-458-X

ISSN 1100-2808

Artikelnr 2000-03-007

Omslag: Fhebe Hjälms

Sättning: Grafotext Margareta Moberg

Tryckeri: MODIN-TRYCK AB, Stockholm, augusti 2000

Förord

Samarbetssamtal är strukturerade samtal med föräldrar som i samband med eller efter en separation är oeniga om hur de skall lösa frågor kring vårdnad, boende och umgänge för sina barn. Syftet med samtalen är att hjälpa föräldrar att göra överenskommelser kring barnet.

Kommunerna har skyldighet att erbjuda föräldrarna samarbetsamtal. Enligt förarbetena till föräldrabalken bör samarbetsamtal vara den första åtgärd som vidtas när föräldrar inte kan komma överens. I de utvärderingar som Socialstyrelsen har gjort om samarbetsamtal ur ett samhällsekonomiskt perspektiv (1986 och 1995) visar det sig att de är klart lönsamma.

Socialstyrelsen beviljade 1995 och 1997 projektmedel till en studie av samtliga par i en medelstor svensk stad som under ett visst år erbjudits samarbetsamtal. Ett erbjudande om uppföljning efter sex månader ingick. Handläggarna vid familjerättsgruppen i staden gjorde en kartläggning och en utvärdering. Handledare för projektet var *Margareta Hydén*, docent och forskare i socialt arbete vid Stockholms Universitet. Med projektet som grund har hon sedan gjort en djupstudie av ett antal av de par som gått i samarbetsamtal och som ville medverka i projektet. Resultatet redovisas i denna rapport som ger kunskap om samtalet som verktyg. Den kan sägas utgöra ett led i utvecklandet av en metod för kvalitetssäkring av samarbetsamtal.

För de slutsatser och förslag till utveckling som finns i rapporten svarar *Margareta Hydén*.

För vetenskaplig granskning svarar fil.dr. *Margareta Carlberg* och ansvarig vid Socialstyrelsens individ- och familjeenhet har varit *Eva Elfver-Lindström*.

Målgrupper är socialarbetare, forskare och verksamhetsplanerare av socialt arbete.

Kerstin Wigzell

Lars Pettersson

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Studien	9
Bakgrund	9
Familjerättsenhetens utveckling	11
Utvecklingsarbete vid familjerättsenheten i en medelstor svensk stad	13
Studiens syfte och uppläggnig	14
Rapportens uppläggnig	15
Föräldrar och barn	16
Vilka tar kontakt med familjerättsenheten?	16
Kontaktväg	18
Den vanligaste vårdnadsformen – gemensam vårdnad	20
Bo hos mamma och träffa pappa	21
Bo hos pappa och träffa mamma	22
Varför söker föräldrar kontakt med familjerättsenheten?	24
De vanligast uttryckta problemformuleringarna	24
När söker föräldrar kontakt med familjerätts-enheten?	28
Hur återverkar föräldrarnas konflikt på barnen?	29
Barnens kontakt med familjerättsenheten	30
Samarbetssamtalet	33
Öppningsfasen	34
Förhandlingsfasen	42
Förhandlingar	44
Avslutningsfasen	50
Hur gick det sedan?	53
Resultat av samtalen	53
Resultat av uppföljningen efter sex månader	57
Samarbetssamtal – ett socialt arbete med föräldrar	61
Samarbetssamtal eller föräldraförhandlingar?	63
Invandrarföräldrars möte med familjerätten	64
Vidareutveckling och komplettering av metoden	66

Samtal med barn	68
Utbildning och kompetens	69
Vad är viktigt att ta fasta på vid en kvalitets-säkring?	70
Litteratur	72
Bilaga: Uppföljning och kvalitetssäkring av samarbetsamtal	74

Sammanfattning

Rapporten bygger på en analys av samarbetsamtal för 84 par. De flesta av dessa par hade gemensam vårdnad och föräldraparen hade främst sökt sig till familjerättsenheten på eget initiativ. Färre än en fjärdedel kom på remiss från tingsrätten.

Föräldrarna var i yngre medelåldern med barn i förskoleåldern. De hade en praktisk yrkesmässig utbildning/arbete och de var företrädesvis av svenskt ursprung.

Vid ansökan formulerades hjälpbehovet i förhållandevis diffusa termer som ”samarbetsproblem, vi kommer inte överens”. Vid första samtalet framkom en större variation av problem, där oro för att barnen inte hade det bra och önskan om att träffa dem mer, var de vanligaste.

Föräldrarna hade i allmänhet tidigare sökt hjälp på annat håll, t.ex. på socialbyrån, hos familjerådgivningen eller inom barnpsykiatrin.

Det går att urskilja tre olika faser i samarbetsamtalen: öppningsfasen, förhandlingsfasen och avslutningsfasen. De är inte alltid tydligt avgränsade från varandra och går ibland i varandra.

Under öppningsfasen fastställs samtalets betingelser, genom att familjerättssekreteraren introducerar föräldrarna i samarbetsamtalens samtalform. Föräldrarna uppmanas sedan att beskriva sitt hjälpbehov.

Det kommunikationsmönster som tenderar att dominera öppningsfasen, kan beskrivas som en dialog med föräldrarna i den anklagandes respektive respondentens position. Avgörande betydelse för samtalets fortsatta förlopp är att familjerättssekreteraren lyckas bryta detta sätt att tala, samt att hon eller han lyckas förhålla sig neutral till de anklagelser som framförs.

Under förhandlingsfasen kan arbetet fortsätta med att försöka bryta anklagare – respondent kommunikationen. Genom att växelvis fråga och lyssna arbetar familjerättssekreteraren aktivt med att skapa en grund för en överenskommelse om vårdnad och umgänge. Utgångspunkten är att den skall gagna barnen. Får de sin rätt till bägge sina föräldrar tillgodosedd? Familjerättssekreteraren strävar efter att undvika att formulera ett förslag som inte kommer att kunna godtas av bägge föräldrarna.

Avslutningsfasens arbete är mycket konkret. Nu skall barnens behov och föräldrarnas önskemål jämkas samman till en klar och tydlig överenskommelse om vårdnad och umgänge. Om så inte sker, träffas en in-

terimistisk överenskommelse och föräldrarna uppmanas att återkomma.

Om en värdering av om samarbetsamtal är en framgångsrik metod grundar sig på huruvida en överenskommelse kommer till stånd, måste de resultat som uppnåtts vid familjerättsenheten i rapportstaden betraktas som mycket bra. Inte minst gäller detta mot bakgrund av att de par som genomfört den planerade samtalsserien i genomsnitt erhållit 3,5 samtal.

Av de 84 par som infann sig för samarbetsamtal, träffade 70 procent en överenskommelse.

Av de 65 par som fullföljde de planerade samtalen, nådde 70 procent en överenskommelse som sex månader senare fortfarande visade sig vara hållbar.

Att vara samtalsledare är ett krävande arbete. Kompetensen hos samtalsledarna är av central betydelse för att nå framgång med metoden.

Hur föräldrar än väljer att utforma sina liv och sin relation efter en skilsmässa, så måste barnen beredas möjlighet att utveckla en nära relation till var och en av sina föräldrar. Samarbetsamtal är en grundläggande metod för att hjälpa föräldrar som behöver assistans för att lyckas med denna uppgift. Samarbetsamtal är i allt väsentligt en metod för att bedriva föräldraförhandlingar i syfte att träffa en överenskommelse som kan utgöra en fast ram för barnens liv. Den mer djupgående form av gemenskap som begreppet samarbete innefattar är inte någon absolut förutsättning för att föräldrar skall kunna träffa en för barnen bra överenskommelse.

Metoden kan behöva vidareutvecklas och kompletteras. Att regelmässigt erbjuda ett uppföljningssamtal utgör en sådan viktig vidareutveckling. Att även kunna erbjuda enskilda samtal när så behövs utgör ett viktigt komplement.

Barnsamtal behöver utvecklas som en speciell metod. Samtalsledaren bör utreda vilka behov barnen har av att komma till tals och om barnen skall erbjudas samtal. Finns det behov av barnens närvaro under eller i anslutning till samtalen? Barnsamtalen kan behöva kompletteras med en gruppverksamhet för barn och ungdomar, som fokuserar på barns och ungdomars rättigheter i samband med föräldrarnas skilsmässa. Att ge direkt stöd till barn i denna situation, ett stöd som är utformat med utgångspunkt från barnens behov, är en viktig och eftersatt uppgift.

Ytterligare stöd kan behöva erbjudas de föräldrar för vilka samarbetsamtal inte är tillräckligt. Som det nu är, tenderar denna grupp föräldrar att vända sig till tingsrätten när samtalen misslyckats. Tingsrätten har ännu mindre möjligheter än familjerätten att utgöra en adekvat instans för att tillgodose dessa barns och föräldrars behov.

Studien

Bakgrund

I Sverige lever 80 procent av alla barn upp till 17 års ålder tillsammans med båda sina biologiska föräldrar (SCB 1999:3). Ändå är inte kärnfamiljen, med det heterosexuella paret som bas, den enda möjliga familjeformen. Samlevnad slutar i separation i en sådan omfattning att det är rimligt att se skapandet av en ny familj eller familjeform som ett naturligt inslag i det nutida samhället. 52 000 till 58 000 barn och ungdomar berörs varje år av en separation mellan föräldrarna (SCB 1999:3). En separation och efterföljande omorientering kan sägas utgöra en del av den förväntade livscykel för många människor. En liknande utveckling har ägt rum över hela västvärlden.

I vår kultur saknas ritualer för att markera sådana övergångar. Från ogift till äktenskapspartner finns flera kollektiva och väldefinierade ceremonier att välja mellan, allt från det stora kyrkbröllopet till en enkel akt hos en borgerlig vigselförrättare. Vid skilsmässan är förhållandet det omvända. En övergång från gift till frånskild måste genomlevas och lösas individuellt.

Utformandet av det gemensamma föräldraskapet, utan parförhållandet som grund, blir något som förhandlas parterna emellan. Det förväntade förhållningssättet är att föräldrarna fortsätter att utöva sitt föräldraskap. Man skiljs, men inte från barnen. Den uppgift föräldrarna ställs inför är att avsluta sitt parförhållande och att rekonstruera sitt föräldraskap.

Att konflikter om föräldraskapet uppstår i samband med separation är inte förvånande. En skilsmässa har som regel utlösts av så stora svårigheter att lösa konflikter i äktenskapet att man beslutat sig för att gå skilda vägar. Att samtidigt som så sker, stå inför uppgiften att rekonstruera föräldrarollerna, ställer stora krav på en förhandlingsförmåga som kan vara övermäktig.

I vår kultur uppfattar vi det som grundläggande att frivillighet råder när det gäller att ingå äktenskap och att äktenskapet skall upplösas när någon av parterna önskar. Vi uppfattar det som centralt att frivillighet skall råda när det gäller att bli föräldrar – men har samtidigt alltmer kommit att utveckla uppfattningen att föräldraskapet inte skall gå att

upplösa. Det är inte möjligt att ha ”före detta barn” eller att vara ”före detta mamma” eller ”före detta pappa”.

Ungefär en fjärdedel av de föräldrar som skiljs i Sverige använder sig av samarbetsamtal som en möjlighet att komma fram till bästa lösningen när det gäller vårdnad, boende och umgänge. Samarbetsamtal är en metodik som vuxit fram inom familjerådgivningens och familjerättens verksamhetsfält. Metoden introducerades i början av 1970-talet för att hjälpa föräldrar att lösa vårdnads- och umgängestvister. Sedan den 1 mars 1991 är kommunerna enligt 12 a § socialtjänstlagen skyldiga att erbjuda de föräldrar som så önskar, möjlighet till samarbetsamtal. Särskilda familjerättsenheter eller specialiserade familjerättssekreterare finns inom socialtjänsten i de flesta större kommuner. I mindre kommuner är det vanligt att socialekreterare har hand om familjerättsfrågor samtidigt med alla andra uppgifter inom socialtjänsten. Allt fler frångilda/separerade föräldrar använder sig av denna möjlighet. Från att främst ha gällt par som befunnit sig i låsta konflikter, vänder sig nu även föräldrar som är mer villrådigas och undrande än stridande till landets familjerättsenheter och önskar samarbetsamtal.

”Samarbetsamtal är strukturerade samtal med föräldrar som i samband med eller efter separation är oeniga om hur de skall lösa frågor kring vårdnad och umgänge. Syftet med samtalet är att hjälpa föräldrarna att göra överenskommelser kring barnet. Denna överenskommelse skall ta hänsyn till barnets behov och eventuella önskemål. Barnet skall i den form som är lämplig också ha en möjlighet att själv komma till tals. Föräldrarna skall ha möjlighet att välja om de vill att samarbetsamtalen skall genomföras med familjerådgivningssekretess eller socialtjänstsekretess. Samtalsledarna skall ha en för uppgiften adekvat erfarenhet och utbildning samt kontinuerlig handledning.” (SOU 1995:79 s.266)

På Socialstyrelsen initiativ har utvärderingar gjorts vid flera tillfällen. Dessa har visat att samarbetsamtal är en bra metod när det gäller att hjälpa föräldrar komma fram till överenskommelser om vårdnad av barnen, var barnen skall bo och hur umgänget med den förälder de inte bor tillsammans med skall struktureras (se vidare i litteraturförteckningen). Vad samtalen innehåller och om föräldrarna får den hjälp de önskar, samt om överenskommelserna håller över tid, har tidigare inte undersökts.

Familjerättsenhetens utveckling

Genom att följa utvecklingen av de kommunala familjerättsenheterna är det möjligt att fånga in förskjutningar i synsätten på vad som är att betrakta som de dominerande normerna för familjeliv och föräldraskap i det svenska samhället under de senaste tre decennierna. Familjerättsenheterna är viktiga för de föräldrapar som har svårt att utveckla nya former för föräldraskap efter skilsmässan. De utgör också en institution som genom de socialarbetare som möter föräldrarna, förmedlar och representerar hur staten ser på och uppfattar hur föräldraskap bör utövas idag. De samtal som utspelas vid familjerättsenheterna ger en spännande inblick i centrala aspekter av det moderna familje- och föräldraskapet.

Fram till början av 1970-talet rörde socialnämndens handläggning av familjerättsliga frågor framför allt ogifta kvinnor och deras barn. Arbetsuppgifterna handlade om fastställande av faderskap och underhåll, bistånd i form av bidragsförskott, samt att ge mödrarna råd och stöd. Ett mindre antal fall rörde tvister om vårdnad och umgänge. Medling som hjälp till makar som befann sig i konflikt i samlevnad, fanns inskrivet i giftermålsbalken fram till 1970-talet. Behöriga medlare var präst inom svenska kyrkan, eller en borgerlig medlare som utsetts av kommunen. Syftet med medlingen var att försöka uppnå förlikning mellan makarna. Medlingen var en förutsättning för att mål om hemskillnad skulle tas upp av rätten.

I gällande lagstiftning är den obligatoriska medlingen borttagen. I det betänkande som avgavs av Familjelagssakkunniga 1972 (SOU 1972:41) understryks att såväl äktenskapets uppkomst som dess fortbestånd skall bygga på parternas fria vilja att leva tillsammans, och att makes önskan att upplösa äktenskapet alltid skall respekteras. Familjerådgivning föreslås som en resurs för par som är på väg att upplösa äktenskapet (SOU 1972:41 s. 52). Syftet skall inte i första hand vara att förhindra skilsmässa, utan att rådgöra med parterna huruvida äktenskapet kan fortsätta eller inte (SOU 1972:41 s. 27).

I betänkandet *Barnets rätt* drygt tio år senare (SOU 1987:7) behandlas skilsmässa som ett möjligt faktum som man måste leva med. I betänkandet betonade utredarna starkt värdet av samförståndslösningar, och menade att i barnets intresse bör samarbetsamtal anordnas, om föräldrarna samtycker till det (SOU 1987:7 s. 18).

Alltsedan början av 1970-talet har den svenska familjerättslagstiftningen varit föremål för en fortlöpande reformering. Strävanden att tillgodose barnets intresse i relation till föräldrarna har gått som en röd tråd genom detta reformarbete. Arbetet har främst tagit sig uttryck i föränd-

rade regler som underlättar och ibland ålägger föräldrar att ha gemensam vårdnad om sina barn, oavsett om en av föräldrarna motsätter sig den gemensamma vårdnaden.

Barns rätt i samband med föräldrarnas skilsmässa har formulerats i termer av barns rätt att etablera kontakt med båda sina föräldrar, även om föräldrarna tycker illa om varandra eller befinner sig i någon annan form av konflikt. En förälders krav på att barnet skall bryta kontakten med den andre föräldern har inget stöd i svensk familjerättslagstiftning. Uppfattningen att föräldrar skall ha gemensam vårdnad om sina barn kommer också till uttryck i förändrade underhållsregler, som syftat till att statens engagemang och kostnader skall minska och föräldrarnas ansvar öka.

Det traditionella barnvårdande och familjeorienterade arbetet inom socialtjänsten rör främst utsatta familjer med sociala problem. Familjerättsenheternas verksamhet riktar sig till en stor grupp människor i skilda sociala situationer och som befinner sig i olika grader av utsatthet. Det som förenar dem är att de löst upp sina kärnfamiljer. Människor som sökt sig till familjerättsenheten – som organisatoriskt hör till socialtjänsten – uppfattar inte detta som att de sökt hjälp på ”socialen”. Samarbetssamtal uppfattas mer som en familjerådgivning i samband med skilsmässa. I Socialstyrelsens allmänna råd 1985:2 definieras samarbetssamtal som:

- ett samtal som syftar till att parterna skall nå en överenskommelse och bättre kunna samarbeta om barnen
- ett samtal där föräldrarna deltar frivilligt
- ett samtal som är tydligt strukturerat
- att syftet med samtalen och villkoren för dem bl.a. rörande sekretess klargörs innan arbete påbörjas
- att en tydlig markering görs när en eventuell utredning inleds.

I skandinavisk litteratur om den metodik som används vid samarbetsamtal (Holmberg, 1986; Lindstein, 1993; Tjersland 1995) anges främst tre influenser, nämligen Bente och Gunnar Öberg (1982; 1991), Haynes (1981), samt Coogler (1982). Makarna Öberg uppfattade vårdnadsstriden som ett tecken på en ofullständig skilsmässa. Deras modell är en kristerapi med stark gestaltterapeutisk prägel (Öberg & Öberg, 1982). De betonar att samarbetsamtal bör röra sig om snabbt insatta korttids-terapi med konfliktlösande inslag. Makarna Öberg är starkt föräldraskapsorienterade. ”Skiljas men inte från barnen”, är deras paroll. Cooglers teoretiska referensram är framför allt transaktionsanalys och socialpsykologiska konfliktlösningsteorier. Han koncentrerar arbetet till upp-

giften att under strikt etiska regler träffa en överenskommelse. Uppgiften blir starkt praktiskt problemlösande och kräver rationellt handlande (Holmberg, 1986; Coogler, 1982). Haynes (1981) framhåller att samarbetsamtals viktigaste mål är att hjälpa föräldrarna att genomföra skilsmässobeslutet och träffa en överenskommelse om det fortsatta föräldraskapet.

När föräldrar och socialarbetare möts vid familjerättsenheten betonas de kommunikativa processerna: att föräldrarna skall kunna komma överens om barnens situation är det centrala syftet med samtalen. Överenskommelsen bör möjliggöra för barnen att etablera en personlig kontakt med bägge föräldrarna. Det är *procedurfrågorna* som är viktiga, det vill säga hur föräldrarna skall gå till väga för att komma överens, snarare än vad innehållet i överenskommelsen är.

Inrättandet av familjerättsenheterna innebär alltså att staten genom kommunerna instiftar en institution som har till syfte att underlätta kommunikation och förhandling om föräldraskap, utan normativa inslag vare sig vad gäller familjeformer eller föräldraskap. Det vill säga, staten lägger sig inte i medborgarnas familjeformer, utan vill endast bidra till att föräldrarna upprätthåller en kommunikation som gör att barnets rätt till båda föräldrarna kan garanteras.

Utvecklingsarbete vid familjerättsenheten i en medelstor svensk stad

Familjerättsenheten i denna stad är en av de institutioner i landet som erbjuder föräldrar samarbetsamtal. Metoden har tillämpats vid enheten sedan slutet av 1970-talet. Vid stadens familjerättsenhet arbetar fyra kvinnor och två män i en omfattning som motsvarar fem heltidsanställningar. Samtliga är erfarna socialarbetare med specialutbildning i att bedriva samarbetsamtal. Det allmänna intrycket inom arbetsgruppen är att arbetssättet ger stora vinster såväl mänskligt som samhällsekonomiskt. Någon systematisk utvärdering har dock inte genomförts tidigare. I samband med verksamhetsuppföljningar har gruppen alltmer kommit fram till att det skulle vara av värde att få svar på frågor som vilka föräldrapar som sökt hjälp, vad som påverkat resultatet av en samtalsserie på kort och lång sikt, samt om samtalen har förutsättningar att bli som mest framgångsrika om de äger rum på ett tidigt skede under separationsprocessen.

För att få svar på dessa frågor gjordes under ett år en kartläggning av samtliga föräldrapar som sökte hjälp. Tillsammans med paret fyllde fa-

miljerättssekreterarna i ett frågeformulär vid första samtalet och vid samtalsseriens slut. Föräldrarna erbjöds ett uppföljningssamtal sex månader efter avslutad samtalsserie. I samband med denna uppföljning ställdes frågor till föräldrarna om samtalens resultat.

I kartläggningens inledningsskede önskade arbetsgruppen hjälp med projektbeskrivning och intervjuformulär. Därmed inleddes det samarbete mellan stadens familjerättssekreterare och rapportförfattaren som lett fram till åtkomsten av det material som behövdes för att genomföra den mer omfattande utvärderingsstudien. Det är denna studie som redovisas i rapporten.

Studiens syfte och uppläggning

Studien syftar till

- att ge en beskrivning av de föräldrar och barn som under ett år varit aktuella för samarbetsamtal vid familjerättsenheten i den medelstora staden
- att ge en beskrivning av samarbetssamtalet som arbetsmetod
- att göra en utvärdering av samarbetssamtalets resultat
- att föreslå en vidareutveckling av metoden.

Studien grundar sig på följande material:

1. För samtliga 96 föräldrapar som under tidsperioden 1 oktober 1995 – 30 september 1996 tog kontakt med familjerättsenheten, antingen på eget initiativ eller genom remiss från tingsrätten, insamlades vissa grunddata. Dessa grunddata rörde parternas ålder, antal barn, barnens vårdnads- och boendeförhållanden, samt anledning till att kontakt söktes med familjerättsenheten.
2. Av dessa infann sig aldrig tolv av paren av olika anledningar. Eftersom dessa par aldrig kom att ingå i undersökningen, är det inte möjligt att svara på frågor om vad som kan vara orsak till att de aldrig kom. Två av paren kom dock på remiss från tingsrätten, och hade senare meddelat tingsrätten att de flyttat ihop igen och inte längre hade för avsikt att skiljas. Det är svårt att säga om ytterligare några par beslutat sig för att fortsätta tillsammans, men det är ju fullt möjligt. En annan tänkbar anledning till att man inte kommer till det samtal man bokat tid till, är att man själv kommit fram till en lösning på vårdnads- och umgängesfrågan. Ytterligare en tänkbar anledning är att idén om samarbetsamtal inte varit tillräckligt väl förankrad,

utan att den ene motsatte sig samtal och vägrade att infinna sig. Vid närmare eftertanke kan eventuellt den ene eller bägge av något skäl bedömt det som hopplöst att försöka lösa problemen genom samtal och vänt sig till advokat i stället.

Under den aktuella tidsperioden var arbetsbelastningen hög, varför väntetiden tidvis var upp till två månader. Det påverkade troligtvis antalet par som aldrig kom. För de 84 par som faktiskt kom samlades in uppgifter om a) huvudorsak till att kontakt togs med familjerätten b) vad kvinnan ville ha hjälp med c) vad mannen ville ha hjälp med d) hur föräldrarnas konflikt påverkade barnen e) handläggarens bedömning f) vilket erbjudande paret fick.

3. Av olika anledningar avbröt 19 par samtalsserien. Den främsta anledningen var uppgivenhet och ilska över att motparten inte ville förändras och att därför en hänvändelse till advokat för att driva sin egen sak var att föredra. Ytterligare en anledning var att den ene som ett led i skilsmässan flyttade från orten och inte ville göra långa och kostsamma resor för att genomföra samtalen. För de 65 par som fullföljde samarbetsamtalen samlades det in uppgifter vid det sista samtalet. Uppgifterna gällde föräldrarnas uppfattning om vad som uppnåts genom samtalet och vad som återstod, samt om de trodde att resultaten skulle komma att bli bestående.
4. Förutom den gängse samtalsserien erbjöds paren ett uppföljnings-samtal efter sex månader. Uppföljningssamtal genomfördes med 47 par. Ytterligare tio par kontaktades per telefon vid uppföljningstillfället.
5. Samtliga föräldrapar tillfrågades om det var möjligt att spela in samtalen. 34 par gav sitt skriftliga samtycke till bandinspelning. Sammanlagt spelades 86 samtal in på ljudband. Åtta av de 34 parens samtal har skrivits ut.

Rapportens uppläggning

Rapporten är uppdelad i fem kapitel. I det första presenteras utvärderingsprojektets bakgrund, syfte och material.

Det andra kapitlet beskriver föräldrarnas och barnens situation, med tyngdpunkt på varför man sökt sig till familjerättsenheten. I det tredje kapitlet beskrivs samarbetsamtalen och dess olika faser.

Fjärde kapitlet handlar om resultaten av samtalen. Det femte och sista kapitlet är ett slutsatskapitel, där olika möjligheter till vidareutveckling av metoden diskuteras.

Föräldrar och barn

Vilka tar kontakt med familjerättsenheten?

År 1996 bodde cirka 125 000 personer i den medelstora staden. Befolkningen var jämt fördelad mellan kvinnor och män. Cirka 1/4 av invånarna var barn under 19 år.

I staden utgjorde andelen personer födda utom riket tretton procent av befolkningen, medan samma siffra för hela landet var åtta procent. Andelen arbetslösa män var fyra procent och andelen kvinnor tre procent. Dessa siffror är desamma för hela landet. Ohälsotalet var 46 och motsvarande siffra för större städer i Sverige är 42.

År 1996 skilde sig drygt 300 kvinnor i staden. Av dessa uppskattades 2/3 ha ett eller flera barn under 18 år. Dessutom tillkommer par som varit sammanboende men inte gifta och som separerat under året. Tyvärr saknas uppgifter om hur många det rör sig om.

Totalt hörde 96 par av sig till familjerättsenheten under undersökningsperioden. För 49 av dem hade skilsmässan ägt rum under det senaste året. Separationsfrekvensen för sambopar antas vara högre än för gifta par (jfr. SCB, Levnadsförhållanden, rapport 1997: 91, s. 272). Även om det totala antalet separationer under undersökningsperioden inte är känt, finns det således anledning att förmoda att antalet par som hörde av sig till familjerätten utgjorde ungefär 1/4 av samtliga par som separerade under perioden.

En trefaldig selektion

De flesta av de 96 par som tog kontakt med familjerättsenheten var i åldern 30–39 år. Ålderskillnaden mellan kvinnor och män var minimal. Några enstaka föräldrar var under 23 år eller över 40 år.

154 barn berördes av dessa skilsmässor. Barnen var till övervägande delen i förskoleåldern. 1/3 av barnen var i skolåldern. Ett fåtal barn var över tolv år (tabell 1).

Tabell 1. Barnens ålder

< 1 år	6 (4)
1-6 år	71 (46)
7-12 år	52 (34)
> 12 år	12 (8)
Uppgift saknas	13 (8)
<hr/>	
Totalt	154 (100)

När det gällde föräldrarnas arbetssituation, återfanns majoriteten av såväl män som kvinnor i arbetaryrken. Utbildningsnivån för männen var något högre än för kvinnorna. Arbetslöshetssiffrorna var höga, speciellt för kvinnorna.

Tabell 2. Föräldrarnas arbetssituation

	Kvinnor	Män
Tjänsteman	11 (11)	14 (15)
Facklärd arbetare	5 (16)	35 (36)
Icke facklärd arbetare	18 (19)	15 (16)
Studerande	11 (11)	7 (7)
Arbetslös	24 (25)	10 (10)
Ej svar	17 (18)	15 (16)
<hr/>		
Totalt	96 (100)	96 (100)

I en hög andel av paren var såväl mannen som kvinnan av svenskt ursprung. Antalet par med invandrabakgrund var något lägre än för kommunen som helhet (tabell 3).

Tabell 3. Föräldrarnas ursprungsland

	Kvinnor	Män
Sverige	79 (82)	83 (87)
Övriga Norden	4 (4)	3 (3)
Utom Norden	13 (14)	10 (10)
<hr/>		
Totalt	96 (100)	96 (100)

När det gäller vilka av samtliga par med barn under 18 år som separerade och sökte hjälp på familjerättsenheten i staden, sker en trefaldig selektion med avseende på:

- familjetyp – par i yngre medelåldern med barn i förskoleåldern
- social bakgrund – en övervikt av personer med praktisk yrkesmässig utbildning eller arbete

- etniskt ursprung – en något högre andel svenskfödda än i stadens befolkning som helhet.

Det har visat sig i olika sammanhang – senast i ett projekt från Socialstyrelsen med syfte att öka tillgängligheten till samarbetsamtal för invandrarfamiljer (se litteraturförteckningen) – att samarbetsamtal är en form av stöd vid skilsmässa som främst lämpar sig för svenska familjer med medelklassbakgrund. När det gäller vilka föräldrapar som söker sig till familjerätten i staden finns inte något sådant mönster. Andelen svenskar är något högre än föräldrar med invandrarbakgrund. När det gäller medelklassföräldrar är de snarast underrepresenterade.

Kontaktväg

Parerna kommer i kontakt med familjerättsenheten på två olika vägar: man söker själv eller man blir remitterad från tingsrätten (tabell 4). Majoriteten av föräldraparen hade tidigare sökt hjälp på annat håll.

Tabell 4. Kontaktväg

Kvinnans initiativ	32
Mannens initiativ	26
Gemensamt initiativ	9
Socialsekreterares initiativ	6
Tingsrättsremiss	22
Uppgift saknas	1
<hr/>	
Totalt	96

Parterna söker själva....

Familjerättsenheten var något föräldraparen sökte sig till främst på eget initiativ. Det tyder på att familjerättsenheten är en väletablerad institution i staden – i alla fall bland svenska familjer i yngre medelåldern med praktisk yrkesmässig utbildning. Av de 96 par som hörde av sig under undersökningsperioden togs initiativ till kontakten i 32 fall av kvinnan och i 26 fall av mannen. Nio av parerna ansåg att det var ett gemensamt initiativ som låg bakom önskan att få kontakt. I sex av fallen hade socialsekreterare uppmanat paret att ta kontakt.

...eller blir remitterade av tingsrätten

Endast 22 av parerna kom på remiss från tingsrätten. Anledningen till att stämningsansökan lämnats in till tingsrätten var att den ena (elva av kvinnorna och fem av männen) eller bägge föräldrarna (fyra par) ville

ändra den juridiska vårdsnaden från gemensam till ensam. Vid undersökningens periodens början var det familjerättssekreterarnas uppfattning att de föräldrapar som kom på remiss från tingsrätten befann sig i djupare konflikt och därmed var svårare att hjälpa än de som själva tog kontakt. Undersökningens resultat gav endast delvis stöd åt en sådan föreställning. Fem fall återremitterades till tingsrätten. Dessa föräldrapar befann sig i en sådan situation som man föreställt sig att majoriteten av de tingsrättsremitterade paren skulle göra. De var mycket ledsna och besvikna på varandra och misstrodde varandra djupt som människor och föräldrar. Deras tilltro till den andre var för svag för att de skulle kunna, vilja eller våga satsa på att i gemensamma samtal kunna uppnå en överenskommelse.

Av de par som kommit på remiss från tingsrätten lämnade två återbud eftersom de flyttat ihop. I de övriga 15 fallen uppnåddes samförstånd mellan föräldrarna. I 13 av dessa var anledningen till att föräldern sökt ensam vårdnad att man var rädd att barnen inte hade det bra hos den andre. I allmänhet hade den oroliga föräldern försökt att tala med den andre om detta, men inte mött någon förståelse eller gehör för sin oro. Den andre föräldern hade känt sig orättvist kritiserad och avvisat vidare försök till diskussion om saken. Denna form av kommunikation hade i allmänhet pågått under en längre tid innan ansökan om ensam vårdnad lämnats till tingsrätten. I två av fallen när kvinnorna tagit initiativ till ensam vårdnad, låg en besvikelse över att mannen inte deltog tillräckligt i barnens liv bakom ansökan. Kvinnorna menade att de i praktiken redan skötte barnen helt själva, i faktisk såväl som i juridisk mening, och då kunde detta lika gärna tydligt framgå.

..... efter att först ha försökt få hjälp på annat håll

Familjerättsenheten var inte något som majoriteten av föräldraparen i undersökningen sökt som första alternativ. 54 av paren uppgav att de tidigare sökt hjälp vid någon annan institution. Av dem hade 31 tagit kontakt med socialsekreterare. 15 par hade sökt hjälp hos familjerådgivningen och sju par hade haft kontakt med BUP. Inte något av paren hade fått tillräcklig hjälp där. Siffrorna säger ingenting om det faktiska antalet föräldrapar som söker sig till dessa institutioner, de säger heller inte någonting om hur många föräldrapar som får hjälp genom denna kontakt. Vad siffrorna däremot säger är att en majoritet av de föräldrapar som söker sig till familjerättsenheterna har så svåra problem att de inte kunnat lösas med hjälp av socialtjänst, familjerådgivning eller BUP. Detta talar för att det finns behov av en specialkompetens och speciell samtalsmetodik när det gäller att hjälpa par med svårigheter som uppstått med föräldraskapet i samband med kärnfamiljens upplösning.

Den vanligaste vårdnadsformen – gemensam vårdnad

Utvecklingen av familjerättslagstiftningen ger en bild både av det förändrade synsättet på familjen och föräldraskapet, och av hur staten som lagstiftare ser på sin roll som normgivare för föräldraskap. Genom successiva förändringar i föräldrabalken har den *gemensamma vårdnaden* kommit att bli normgivande och utgör i dag den vanligaste vårdnadsformen för barn i Sverige, oavsett om föräldrarna är gifta, skilda eller sambo.

Enligt 1983 års ändring i föräldrabalkens regler om vårdnad och umgänge är det möjligt för föräldrar som inte är gifta med varandra att genom en enkel anmälan erhålla gemensam vårdnad (SOU, 1995:79). Grundregeln vid fastställande av vårdnad om minderåriga barn har varit, att om den ena av föräldrarna motsatt sig gemensam vårdnad vid skilsmässa, skall domstolen anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna efter vad som är bäst för barnet (SOU, 1995:79). Enligt den förändring i föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad som trädde i kraft den 1 oktober 1998, ändrades reglerna så att domstolen kan vägra att upplösa den gemensamma vårdnaden eller förordna om sådan vårdnad mot förälderns vilja (6 kap. 5§ föräldrabalken). ”Gemensam vårdnad är ett viktigt inslag i den utveckling som har skett mot en betoning på barnets intresse”, skriver regeringen i den proposition som föregick lagändringen. ”Syftet med bestämmelserna om gemensam vårdnad är framför allt att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna. Ett gemensamt rättsligt ansvar kan många gånger bidra till detta” (Prop. 1997/98:7, s. 49).

Ett siffermässigt uttryck för denna förskjutning är att av de 12 418 domar avseende äktenskapsskillnad som avkunnades vid landets tingsrätter år 1992 och som berörde 21 615 barn, valde föräldrarna gemensam vårdnad för 79 procent av barnen. Tingsrätten tilldömde modern vårdnaden för 19 procent och fadern för 2 procent av barnen (SOU, 1995:79 s. 55).

Andemeningen i lagstiftningen skulle kunna formuleras som att föräldrar inte har rätt till sina barn, de har *ansvar* för dem. Detta ansvar är inte begränsat till att gälla endast när föräldrarna lever tillsammans. Efter en skilsmässa förväntas föräldrarna – eventuellt med hjälp från familjerådgivningen eller familjerättsenheten – att kunna samarbeta om barnen. Ur ett tänkt barnperspektiv uttrycker lagen tanken att föräldrarna måste lösa det gemensamma ansvaret för barnet, men att barnet också skall vara med och bestämma vad som skall hända.

Majoriteten av de par som sökte sig till familjerättsenheten hade gemensam vårdnad om sina barn. Endast ett fåtal av fäderna hade ensam vårdnad (tabell 5).

Tabell 5. *Vårdnad om barn*

Gemensam vårdnad	62
Modern ensam vårdnad	23
Fadern ensam vårdnad	3
Uppgift saknas	8
<hr/>	
Totalt	96

Bo hos mamma och träffa pappa

När det gällde den faktiska vårdnaden visade det sig att gemensam vårdnad ur barnets perspektiv betyder att bo hos mamma och träffa och bo över hos pappa (tabell 6). Det vanligaste är att barnen träffar sin umgängesförälder varje vecka (32 av paren) eller varannan helg (28 av paren). Barnen i 20 av paren träffar sin umgängesförälder vid enstaka tillfällen eller högst en gång i månaden. I 12 av paren hade det varit ett uppehåll i umgänget far – barn i mer än ett år innan kontakt togs med familjerätten. I nio fall hade utredning enligt 50 § SoL genomförts. Dessa ärenden har rört missbruk och våld i hemmet.

Tabell 6. *Barnens boendeförhållanden*

Bor hos modern	103
Bor hos fadern	23
Bor lika mycket hos bägge	26
Uppgift saknas	2
<hr/>	
Totalt	154

Med tanke på att det här rör sig om föräldrapar som kontaktat familjerätten därför att de har problem med att få umgänget att fungera, är det positivt att majoriteten av barnen har möjlighet att upprätthålla en regelbunden kontakt med den andre föräldern. Det stora flertalet av barnen bor hos sin mamma och träffar sin pappa. För att detta skall fungera ställs olika krav på föräldrarna. Utan att leva tillsammans i en parrelation skall föräldrarna kunna bereda den andre tillträde i sina barns liv, och därmed indirekt i sina egna liv. Vilka uppgifter måste de kunna lösa för att det skall bli så bra som möjligt för barnen? Materialet ger begränsade möjligheter att besvara denna fråga. Det kan trots detta vara

viktigt att reflektera över vad som krävs av föräldrarna och vad denna krävande situation betyder för dem. Några centrala aspekter skall lyftas fram. Dessa grundar sig inte enbart på materialet utan även på författarens erfarenhet som familjeterapeut med mångårig erfarenhet av arbete med föräldrapar i kris.

När det gäller föräldrarna i undersökningen, är det främst mödrarna som har det dagliga omsorgsansvaret om barnen, även om föräldrarna har gemensam vårdnad om dem. För att modern skall kunna leva upp till kravet att göra det möjligt för barnen att bygga upp en relation till fadern, måste hon bereda honom tillträde i barnens liv. Hon måste med jämna mellanrum kunna släppa sitt omsorgsansvar och överlämna det till honom, den man hon inte kunde leva med eller som inte kunde leva med henne. Oavsett hur smärtsamt detta var eller är för henne, oavsett vilken grad av tillit hon känner för mannen, måste hon inför barnen visa sig så pass positiv till honom att de inte känner sig avskräckta eller hamnar i lojalitetskonflikt. Hon måste också visa dem att hon "klarar sig" när de är borta och kunna glädjas med dem om de haft trevligt med sin pappa. Hon måste bidra till att det byggs upp och/eller upprätthålls en kontakt mellan barnen och deras biologiske far.

Den vanligaste situationen för undersökningens fäder är den omvända: han lever större delen av sitt liv utan sina barn, ensamstående eller tillsammans med en ny kvinna, eventuellt med hennes barn, eventuellt med gemensamma barn. Hans egna barn lever med sin mamma, den kvinna han inte kunde leva med eller som inte kunde leva med honom. Med jämna mellanrum måste han bereda sina barn plats i sitt liv som ensamstående eller som parter i ett nytt familjeliv. Oavsett de fel och brister barnens mamma har, oavsett om han hos barnen märker spår av hennes påverkan som han inte tycker om, måste han inför barnen visa sig så pass positiv till henne att de inte förlorar respekten för henne eller hamnar i lojalitetskonflikt. Han måste visa att han "klarar sig" i sitt liv utan dem, men att det självklart finns en plats för dem i hans liv.

Bo hos pappa och träffa mamma

Elva flickor och tolv pojkar bor hos sin pappa. Detta är den minst vanliga boendeformen för barnen i undersökningsgruppen. Fyra bakomliggande faktorer går att utläsa ur materialet:

1. Moderns problem:

- allvarlig kroppslig sjukdom (gäller två av barnen)
- allvarlig psykisk sjukdom (gäller två av barnen)
- ny sambo som missbrukar (gäller två av barnen)

mamma omgift, nytt barn, tycker inte hon räcker till (gäller ett av barnen).

2. Konflikt mellan föräldrarna.
3. Syskongruppen delas (sex barn bor hos pappa).
4. Barnen väljer pappa (gäller fyra av barnen, varav tre är tonåringar).

För de barn som bor hos sin mamma finns inte på motsvarande sätt angivet att några direkta problem hos fadern skulle ligga bakom beslutet att barnen skulle bo hos henne. Att bo hos mamma är helt enkelt vanligast efter en skilsmässa. För 7 av de 23 barn som bodde hos sin pappa låg allvarliga problem hos modern bakom föräldrarnas beslut att barnen skulle bo hos honom. Den vanligaste orsaken till kontakt med familjerättsenheten var att fadern ville ha hjälp för att få umgänget med modern att fungera.

För en grupp (sex barn) är det föräldrarnas djupa konflikt som ligger bakom beslutet att de skulle bo hos sin pappa. Som ett uttryck för sin konflikt har föräldrarna splittrat syskongruppen. Dessa barn befinner sig i riskzonen för att förlora kontakten såväl med sin umgängesförälder som med sina syskon.

De tonåringar som väljer att bo med sin pappa är en intressant grupp. De flesta föräldrar som menar att det är viktigt att barnen har lika mycket faktiskt umgänge med bägge föräldrarna, har ofta 50/50 vistelse som ideal. De tänker sig då att detta 50/50 förhållande skall regleras under en mycket kort tidsperiod, oftast en vecka. En annan modell skulle kunna vara att föräldrarna tänkte sig 50/50 idealet – men med barnets hela uppväxttid som tidsperiod.

När barnen är små kan det vara viktigt att de har tät kontakt med bägge föräldrarna. Under skolåldern är kamrater, skola och fritidsysselsättningar viktigt. Det är inte säkert att man alltid ”hinner med” sin umgängesförälder på det sätt denne skulle önska. Att bo på ett och samma ställe är då viktigt och mammas omsorger kan vara av central betydelse. Under tonårstiden är det om möjligt ännu viktigare med kamrater, skola och fritid. Att bo på ett och samma ställe kan fortfarande vara det mest praktiska, men frågan är om det under *hela* uppväxten måste vara hos en och samma förälder och i ett och samma bostadsområde som detta ”samma ställe” är placerat? Det kan tänkas finnas stora fördelar med att byta den fasta bostadsadressen någon gång under den tid i livet då man bor hos sina föräldrar. Innan man ger sig ut i vuxenlivet är det av största vikt att man ordentligt lärt känna bägge sina föräldrar. Barn – och då inte minst pojkar – som bott hos sin mamma under uppväxten skulle sannolikt ha mycket att vinna på att bo med sin pappa under sena tonår.

Varför söker föräldrar kontakt med familjerättsenheten?

När en förälder vänder sig till tingsrätten, måste vederbörande formulera sitt problem i termer av en önskan om förändring i frågan om vårdnad eller umgänge för barnen. Någon annan form av problemformulering är inte möjlig för tingsrätten att behandla. De föräldrar i undersökningen som gjort en framställan i tingsrätten om ensam vårdnad har fått advokathjälp att formulera sina problem i termer av att det bästa för barnet är att den andre inte anförtros vårdnad om barnet och/eller att genom en dom få ett maximalt eller minimalt umgänge. En sådan begäran implicerar en rad möjliga problem – och problemlösningar: den ena föräldern hävdar att:

- jag kan inte samarbeta med den andre föräldern
- den andre föräldern inte är någon bra förälder och bör därför inte ha någon bestämmanderätt över barnet
- jag är den bättre föräldern och bör ensam ha bestämmanderätt över barnet.

Detta sätt att formulera problem och möjliga lösningar, är inte någon bra utgångspunkt för samarbetssamtal. Lösningförslagen bygger på en premis som inte föreligger – att det är möjligt att sist och slutligen befria sig från den andre och exkommunicera vederbörande, eller försöka totalstyra honom eller henne så att förhållandet kan utvecklas helt i den riktning man själv önskar. Den svenska familjesynen bygger på en uppfattning som rymmer en stark motsättning. Frivillighet skall råda när det gäller att ingå äktenskap och att äktenskapet skall upplösas när någon av parterna så önskar. Frivillighet skall råda även när det gäller att bli föräldrar – men samtidigt skall föräldraskapet aldrig kunna upplösas. Denna kombination av frivillighet och tvång är svår att acceptera och förhålla sig till för många människor.

När föräldrar söker familjerättsenheten för att få hjälp, är problemen ofta diffust formulerade i termer av ”vi har samarbetsproblem” eller ”vi kan inte komma överens när det gäller barnen”. Under första samtalet arbetar familjerättsekreterarna med att föräldrarna skall formulera sina problem tydligare.

De vanligast uttryckta problemformuleringarna

Jag vill träffa barnet mer

En grupp fäder tog kontakt med familjerätten eller tingsrätten för att de

ville ha en ändring av umgängets omfattning. Papporna ville träffa barnen mer, en önskan som ibland hängde samman med en oro för att barnet inte hade det bra hos sin mamma. Det kunde röra föräldrapar med gemensam vårdnad, eller föräldrar där modern hade ensam vårdnad. I tid rörde det sig oftast om en eller två dagar: att få ett fredag-söndagsumgänge att bli till torsdag-söndagsumgänge, eller att lägga till en dag mitt i veckan den helg barnen var hos mamma. Ibland gällde det en smärre tidsjustering, som att inte lämna barnen kl. 17.00 på söndag utan på daghemmet måndag morgon. I de fall det blev konflikt kring sådana önskemål var det för att modern motsatte sig en förändring. Hon var nöjd med umgängesfrekvensen och tyckte att hon och barnen hade funnit en rytm hon inte ville ändra.

Jag är orolig för att barnet inte har det bra när det träffar pappa

Denna oro kan gälla mammor som har olika synpunkter på vad som händer när barnen träffar sin pappa: vad de gör tillsammans, hur han sköter mat och läggstider. Mammorna har krav på att deras synpunkter beaktas. Fäderna motsätter sig denna inblandning, mödrarna tycker att deras synpunkter borde vara välkomna – de känner ju barnens vanor bäst – och menar att normal kontakt föräldrar emellan skall innehålla ett meningsutbyte om barnens bästa. Ibland kan denna konflikt trappas upp så att modern ökar sina krav på kontroll och vill försöka detaljstyra barnens kontakt med sin far. I dessa fall försöker mödrarna på olika sätt minimera faderns umgänge med barnen eller på annat sätt övervaka det – till exempel genom att ställa krav på att de träffas hemma hos henne. När modern trots sina ansträngningar inte känner sig säker på att hennes krav tillgodoses eller när fadern protesterar, vänder hon eller han sig till familjerätten eller till en advokat. I dessa fall har modern oftast redan ensam vårdnad. Framställan till tingsrätten gäller att få en inskränkt umgänesrätt fastställd genom dom, respektive en framställan om att få en ”normal” umgänesrätt fastställd.

En kategori av fallen när mödrar var oroliga för att barnen inte hade det bra hos sin pappa, gällde fäder med missbruksproblem eller andra former av allvarliga personliga problem, eller män som varit våldsamma eller hotfulla. Mammornas önskemål kunde då vara att umgänget skulle minimeras eller övervakas. Framför allt önskade hon att fadern skulle hålla uppgjorda överenskommelser och inte vara påverkad under den tid han träffar barnen.

Jag är orolig för att barnet inte har det bra där det bor

Eftersom de flesta barn bor hos sin mamma återfinnes problemformuleringen ”jag är orolig för att barnet inte har det bra där det bor” hos män-

nen i undersökningsgruppen. Oron kan ibland uttryckas i form av en önskan att barnet skall flytta till fadern. Den kan också uttryckas i form av en begäran om ensam vårdnad. Endast undantagsvis rör det sig här om allvarliga missförhållanden. Mer vanligt är att denna oro är uttryck för bristande kommunikation mellan föräldrarna, vilket leder till att de har svårt att handskas med vissa känsliga situationer. Det kan handla om att barnen berättar om sådant de är missnöjda med hos mamma eller att han kan ha sett något som oroar honom när han hämtar barnen. En inte ovanlig oroshärd är nya förhållanden. Han kan ha svårt att acceptera mammas nye sambo och det inflytande denne har över barnen. När han framför sin oro till kvinnan känner hon sig kritiserad och blir upprörd över att han försöker styra hennes liv. Kommunikationen bryter samman, vilket i de flesta fall leder till att han blir ännu oroligare. Genom att inte få något annat svar än ett avvisande kan hans fantasi och negativa känslor få fritt spelrum.

Hur skall vi göra med barnens boende och umgänge?

En kategori föräldrar var de som inte befann sig i någon djupare konflikt, utan enbart var villrådiga och sökte rådgivning. Vissa av dessa par befann sig i en akut separationsfas och hade bestämt att de ville ha gemensam vårdnad om barnen. De sökte hjälp för att konkret lösa frågor om boende och umgänge. Andra föräldrar hade haft ett fungerande system, men så inträffade något som gjorde att detta måste ändras. Det kunde röra sig om att den ena föräldern flyttat eller barnet börjat skolan och inte länge kunde bo lika mycket hos bägge föräldrarna. För att få råd om struktur och förhållningssätt vände man sig till familjerätten.

Jag vill att du skall ta mer ansvar för barnen och samarbeta med mig

Detta är en problemformulering som främst uttrycktes av kvinnor. Oftast rörde det föräldrapar med gemensam vårdnad, där barnen bodde hos modern och hon tyckte att han träffade dem för sällan och för oregelbundet. Detta hade lett till att hon fått ta ansvar för barnen i stort sett helt ensam. Fadern kan också ha vägrat att ha kontakt med henne och velat träffa barnen på uppgjorda tider, helst hämta dem på daghemmet och strikt hålla sig till överenskommelsen för att minimera tillfällena att behöva träffa henne. Hennes önskan om samarbete och kontakt kunde då uttryckas som en framställan till tingsrätten med begäran att få ensam vårdnad, men budskapet var egentligen riktat till honom: bryr du dig så litet om vårt gemensamma föräldraskap är det lika bra att jag har ensam vårdnad. Men jag vill det egentligen inte. Helst vill jag ha kontakt med dig.

Jag vill att barnet/barnen skall bo hos mig

I de flesta fall var önskan om att ett barn skulle flytta sitt permanenta boende inte ett uttryck för missnöje med hur den andre föräldern skötte barnet/barnen. Det rörde sig snarare om övertygelsen att de skulle få det bättre än hos den andre föräldern. I några fall rörde det sig om syskon-grupper som föräldrarna ville dela, eller något äldre barn som hade uttalat en önskan om ändrat boende. Den andre föräldern motsatte sig detta, varpå konflikten var ett faktum. I några fall befann sig inte föräldrarna i konflikt, utan sökte kontakt med familjerätten för att få frågan belyst för att kunna fatta ett bra beslut.

Han/hon motsätter sig vissa fundamentala förändringar

Vissa av de föräldrar som hade gemensam vårdnad ville genomföra någon större förändring. Det kunde röra sig om att en förälder hos socialtjänsten ville begära kontaktfamilj för avlastning, det kunde gälla att en förälder – modern – ville öka sin arbetstid från halv- till heltid. Barnbidraget kunde också vara föremål för diskussioner med önskemål om förändrad användning. Några av undersökningens män menade att det oavkortat skulle gå till barnens kläder, medan mödrarna ville använda pengarna på andra sätt.

Hjälp med att få igång ett avstannat umgänge

Ett fåtal ärenden rörde fall där modern hade ensam vårdnad och barnen inte träffat sin far på lång tid, upp till flera år. Det fanns olika orsaker till att detta inträffat. Något kunde ha hänt som gjort att barnen inte velat träffa fadern, ett glest och oregelbundet umgänge kunde så småningom ha avstannat, eller föräldrarnas konflikter hade omöjliggjort umgänget. Dessa fall blev aktuella för samarbetsamtal när den ena tagit initiativ till att umgänget skulle återupptas och sökte hjälp med att genomföra detta.

Vilka är de vanligaste problemen?

Det är inte möjligt att på något enkelt sätt rangordna de olika problemkategorierna för att ge en bild av vilka problem som är de vanligast förekommande. I de flesta fall är de inte heller varandra uteslutande utan förekommer tillsammans. Några kommentarer är dock möjliga att göra. Ett av de vanligast formulerade önskemålen är ”jag vill träffa barnet mer”. Det är pappor som önskar detta, eftersom barnen oftast har sitt permanenta boende hos sina mödrar. Ofta är denna önskan kombinerad med en uppfattning hos modern att ”jag är orolig för att barnet inte har

det bra när det träffar pappa”, medan pappan menar att det inte finns några problem annat än hennes inställning. Så är konflikten ett faktum.

En grupp föräldrar som var fler än vad som kunde förväntas i undersökningen är de som inte befinner sig i någon egentlig konflikt utan är mer osäkra på vad som är bäst för barnen. De bad om och fick rådgivning. Denna föräldragrupp var oftast mycket nöjda med de råd de fick – inte minst därför att de menade att rådgivningen hade förebyggt allvarliga konflikter och problem.

De föräldrar som förts till kategorin ”han/hon motsätter sig vissa fundamentala förändringar” befann sig snarast i motsatt position. Så gott som utan undantag var de i djup konflikt och hade helt olika uppfattningar om konfliktens karaktär och lösning.

Önskemål om att få hjälp med ett avstannat umgänge, samt önskan att mannen skulle ta mer ansvar för barnen och samarbeta med modern, hörde till de minst frekventa. När det gällde att försöka få till stånd ett avstannat umgänge, visade sig samarbetsamtalen vara till god hjälp. När det gällde att förmå fäder att ta mer ansvar, misslyckades detta i de flesta fall.

När söker föräldrar kontakt med familjerättsenheten?

En aspekt av *varför* man söker kontakt kan uttryckas i termer av *när* kontakten tas. Den tid som förflutit sedan skilsmässan är av grundläggande betydelse för vad föräldrarna behöver hjälp med och hur de formulerar sitt hjälpbehov.

Skilsmässokris

För 49 av de 96 paren hade det förflutit högst ett år sedan man flyttade isär. Några av paren hade ännu inte flyttat isär. Att lösa frågor om vårdnad, boende och umgänge för barnen är de mest fundamentala och smärtsamma uppgifter föräldrar ställs inför vid skilsmässan. Dessa 49 par hade funnit att de inte kunnat fatta några beslut angående barnens framtid på egen hand.

Vissa av dessa par befann sig i djup kris. De var sorgsna, chockade, bittra, fyllda av skuld- och maktlöshetskänslor och var oroliga inför framtiden. Parterna delade dessa känslor med varandra, men inte på samma sätt. I en skilsmässa är det en av parterna som tar det slutliga initiativet till uppbrott, även om bägge parter kan vara överens om att äktenskapet är dåligt. Den som blir lämnad och den som lämnar genomgår olika former av sorg och konflikt. Den som lämnat kan känna ilska för att den

andre inte kunnat motsvara kraven på att vara en bra maka/make och därmed förorsakat upprottet, samtidigt som den som lämnar både kan känna lättnad och skuld, förhoppningar inför framtiden och rädsla för ensamhet. I allmänhet har den som tar initiativet till skilsmässa tänkt igenom detta en längre tid och förberett sig. Den som blir lämnad är inte förberedd på samma sätt. Skilsmässan blir oftast mer chockartad och framkallar känslor av övergivenhet, sorg, ilska, maktlöshet och rädsla och förvirring inför framtiden. Det är då svårt att uppfylla de rimliga krav barn kan ställa på att föräldrarna stödjer dem i deras kris. Att hjälpa föräldrar att lösa en svår skilsmässokris är viktigt för att förebygga långvariga, plågsamma och dyrbara tvister.

Vissa av de nyligen separerade paren föreföll inte att befinna sig i djup kris. De var mer villrådiga inför hur de skulle forma sina nya föräldraroller och behövde råd om hur de skulle strukturera vardagen och förhålla sig till barnen.

Långvariga tvister och förändrade levnadsförhållanden

För de övriga 47 paren hade mer än ett år förflutit sedan skilsmässan utan att man funnit en stabil form för vårdnad och umgänge. Vissa av dessa par hade tvistat under lång tid. Bland dem fanns föräldrar med svåra personliga problem och missbruksproblem. I tolv av paren hade mannen utsatt kvinnan för våld och hot om våld. För vissa föreföll tilltro och ork att över huvud taget kommunicera med den andre ha nöts bort i en ändlös rad av missförstånd, elakheter och sårad självkänsla.

Vissa par hade funnit ett fungerande sätt att lösa vårdnads- och umgängesfrågor. De hade sökt sig till familjerätten i en situation där förändring var påkallad. Några föräldrapar hade barn som började skolan och behövde *en* plats att bo på, efter att ha bott lika mycket hos bägge sina föräldrar. Vissa föräldrar hade sitt vårdnads- och umgängessystem som förutsatte bostäder nära varandra. Så fick den ene föräldern erbjuda om ett fördelaktigt arbete i en annan stad och övervägde flyttnings. Dessa föräldrar befann sig inte i konflikt. De var mer villrådiga och sökte råd och hjälp att belysa den uppkomna situationen.

Hur återverkar föräldrarnas konflikt på barnen?

En av de frågor som ställdes till bägge föräldrarna vid det första samtalet är vad de sett hos barnen som kunde tolkas som reaktioner på föräldrarnas konflikt. En knapp tredjedel av föräldraparen tyckte inte att de kunnat se några speciella reaktioner. ”De är som vanligt, kanske litet ledsnare”, ”de undrar hur det kommer att bli, annars är det som vanligt”.

Hälften av föräldrarna uppgav att barnen visade tillfälliga reaktioner. Följande reaktioner nämndes:

Barnen tar på sig föräldrarnas bekymmer. De blir ledsna när föräldrarna är ledsna, de försöker trösta.

Visar oro då föräldrarna grälat. De bråkar och slår sin förälder när det blir gräl i telefonen, drar sig undan när föräldrarna grälar öppet, sover oroligt när föräldrarna grälat.

Försätter sig i lojalitetskonflikt. Blir osäkra och oroliga och vill inte stöta sig med någon. Ängsliga att göra fel och såra en av föräldrarna. Får skuld känslor om de väljer sida.

Brister i tillit. Tappar förtroendet. Vill inte åka till sin umgängesförälder.

Ilkska, längtan, sorg. Saknar sin umgängesförälder. De starka känslomässiga reaktionerna på denna saknad får oftast den andre föräldern bevittna.

Oro. Vill inte släppa den förälder barnet bor hos, klänger, kan inte sova, okoncentrerad.

Utagerande. Slås och bråkar hemma och på fritidshemmet. Aggressionsutbrott i skolan.

För flertalet av barnen var det fråga om reaktioner som inte varade så länge enligt föräldrarna, utan var koncentrerade till skilsmässokrisen. Det var endast en liten grupp mammor och pappor som beskrev att barnen uppvisar allvarliga symtom, så som sömnlösning, kraftigt utagerande eller allvarlig nedstämdhet. Flera av dessa föräldrar hade även sökt barnpsykiatrisk hjälp.

Barnens kontakt med familjerättsenheten

Tolv barn hade direkt kontakt med familjerättsenheten. Tre av barnen var i förskoleåldern, övriga i skolåldern. Syftet med samtalen var att låta barnen direkt komma till tals i fråga om boende och umgänge. De flesta av barnen kom till familjerätten för två eller tre samtal. Vissa av barnen träffade familjerättssekreterarna enskilt, andra tillsammans med föräldrarna.

Familjerättssekreterarna menade att resultatet av samtalen med barnen varit positivt. Fem av barnen hade uttryckt en klar uppfattning vad gällde boende och umgänge. I de samtalsserier där barnsamtal förekom blev det lättare att återkoppla till barnet i de fortsatta samtalen. Den vidgade kunskapen var värdefull i kontakten med föräldrarna och underlättade fokuseringen på barnet. I flera fall utgjorde barnens bidrag en vändpunkt i samtalen mellan föräldrarna, då barnet inför dem berättat

om sina tankar, eller då samtalsledaren efter ett enskilt barnsamtal till föräldrarna återgivit det barnet förmedlat.

Ett något magert resultat kan det tyckas: Endast 12 av 154 barn hade direkt kontakt med familjerätten, en verksamhet som har som uppdrag och uttalad ambition att arbeta med barnen i fokus. Ett positivt resultat av dessa samtal rapporterades från familjerättssekreterarna. Varför talar de man då inte mer med barnen? Varför tycker så många familjerättssekreterare att det är svårt att tala med barn?

Troligen kan svaret på dessa frågor återfinnas i det faktum att samarbetsamtal är föräldraskapsorienterade, inte barnorienterade. Barn är en förutsättning för att någon skall kategoriseras som förälder, men föräldrar upphör inte att vara föräldrar för att barnen inte är närvarande. Det går alldeles utmärkt att bli bekräftad som förälder och tala om hur det är att vara föräldrar utan att barnen är med och lyssnar och ger synpunkter. I samarbetsamtal likaväl som när det gäller familjeterapi bör barn inte vara med och styra hur föräldrarna skall utforma sina roller och ta sitt föräldraansvar. Man menar att barn skall besparas denna belastning, hierarkin i familjen kräver att föräldrarna kan skapa sitt tydliga subsystem. (Minuchin 1993).

Samarbetsamtal handlar om hur föräldrar skall kommunicera och ta beslut om hur de skall utöva sitt föräldraskap efter skilsmässan. Grundläggande uppgifter att lösa är var barnen skall bo och hur umgänget utformas. Barnen har ingen egen plats i dessa samtal, inte någon egen position utifrån vilken de kan formulera situationen ur sin egen synvinkel. Det finns en rad frågor till barn som kan ringa in deras situation, frågor som: att vara barn till föräldrar som inte bor ihop, hur är det? Hur förändras ens liv när föräldrarna skiljs, vad är viktigt och inte viktigt i livet? Vilken roll spelar skola, kamrater, släkt? Skiljer sig deras betydelse åt före och efter skilsmässan? Vilka framtidsutsikter för skilsmässan med sig: nya föräldrar och släktingar, styvsyskon, halvsyskon? Om föräldrarna bråkar, hur påverkar det livet?

När barn kommer in i det föräldraskapsorienterade samarbetsamtalet är den givna positionen kommentatorns. Det är uppgiften att kommentera föräldrarnas sätt att sköta sitt föräldraskap, att framställa önskemål och producera problembeskrivningar som ger föräldrar och samtalsledare uppslag till hur samarbetsamtalen vidare skall fokuseras, som ger barnen en plats i samarbetsamtalet. Det positiva resultat av barnsamtal som rapporterats har varit knutet till denna uppgift. När samtalet har bedömts som ett bra samtal har barnet förmått att ge material som underlättat för de fortsatta samtalen att fokusera vad ett gott föräldraskap innebär – för just det barnet. Den stora vinsten av att tala med barn – i enrum eller tillsammans med föräldrarna – har legat just i detta: det

är inte föräldrarnas antagande om vad barnet vill och behöver som är enbart vägledande längre, och inte heller samtalsledarens kunskap om vad barn i allmänhet behöver av sina föräldrar efter skilsmässan. Det är vad det enskilda barnet uttalat i samtal med samtalsledaren om frågor som rör boende, vårdnad och umgänge, samt föräldrarnas sätt att kommunicera, som kan bilda utgångspunkt för samtalet.

Om samtalen med barn i familjerättssammanhang skall kunna utvecklas är det nödvändigt att skapa ett utrymme som ger barnet en tydlig och möjlig position utifrån vilken de kan formulera sina erfarenheter och synpunkter och bidra med sina samtalstemata. Det är inte säkert att barnen högst på denna lista kommer att placera kommentarer kring hur föräldrarna lyckas med att utforma sitt föräldraskap och vilka önskemål som kan vara förknippade med detta. Det kanske enbart är något som vi vuxna tror, eller vill tro. Det är inte något som vi vet, utan som återstår att ta reda på.

Samarbetssamtalet

Samarbetssamtal skall vara en kort insats som hjälper föräldrar att lägga sina egna konflikter åt sidan och sätta barnen i centrum. Den erbjuder en möjlighet för föräldrarna att under ordnade former förhandla sig fram till den för barnen bästa lösningen på frågan om vårdnad, boende och umgänge. Metoden är inte uppbyggd kring någon psykoterapeutisk tanke om att hjälpa paret att på djupet bearbeta separationen. Det är föräldraskapet som samtalen gäller, inte den kollapsade äktenskapliga relationen eller vad som orsakade denna kollaps.

Till skillnad från de flesta psykoterapeutiska metoder är samarbetsamtal i allt väsentligt framåtblickande. Intresset är riktat bort från *vad* som hänt och mot det som *skall* hända. Regressivt beteende är inte något som uppmuntras. Detta gäller speciellt om det yttrar sig som utfall mot den andre och innehåller anklagelser om gamla oförrätter. Inom ramen för samarbetssamtalet är det accepterat att vara ledsen, det är tillåtet att uttrycka starka känslor av ilska och besvikelse, men långdraget aggressiva attacker mot den andre avbryts regelmässigt. Föräldrarna uppmanas att låta historia vara historia och se till nutid, men framför allt till framtid och barnens bästa. Konstruktivt resonering premieras framför känslomässiga utspel.

Tolv av de par som sökte hjälp vid familjerättsenheten under undersökningsperioden kom aldrig till uppgjorda samtal. Av de 84 par som faktiskt kom, genomförde 65 par det överenskomna antalet samtal.

Samarbetssamtal är en tidsmässigt kort insats, som vanligtvis innehåller två till tre samtal. Bland dem som endast får ett samtal finns de som ensidigt avbryter samtalskontakten (tabell 6). I undersökningen kompletterades samtalen med ett uppföljningssamtal.

Tabell 6. Antal samtal per par

Samtal	Antal par
1	21
2	29
3	16
4	8
>5	10
Totalt antal par	84

Samtalsserierna pågick mellan en och tio månader. Den genomsnittliga tiden var 3,5 månader. I nio av de 84 ärendena deltog två samtalsledare. I fem av dessa bedömdes det vara viktigt med både en manlig och en kvinnlig samtalsledare. I tre ärenden kom en medhandläggare in under samtalsseriens gång, eftersom en låsning uppstått i samtalsprocessen. Den höga arbetsbelastningen påverkade troligtvis inte enbart antalet par som aldrig kom, utan också antalet samtal som varje par fick.

Samarbetssamtalets struktur är mycket viktig, vilket ofta framhålls när samtalsformen skall definieras. En analys av samtalen visar en struktur som innehåller tre olika faser, var och en med sitt speciella innehåll och kännetecken (tabell 7).

Tabell 7. *Samtalets olika faser*

Öppningsfasen	Förhandlingsfasen	Avslutningsfasen
Fastställande av samtalets betingelser och formulerande av hjälpbehov	Försök att bryta låsta kommunikationsmönster	Alt.1 Uppgörelse träffas
Anklagare-respondent kommunikation	Förslagsställare-respondent kommunikation	Alt. 2 Avslutning utan träffad uppgörelse

Öppningsfasen

Att fastställa betingelserna för samtalet och formulera hjälpbehovet

Innan föräldrarna kommer till det första samtalet har familjerättssekreteraren fått viss bakgrundsinformation genom telefonkontakt med en av föräldrarna eller genom remiss från tingsrätten. När det första samtalet börjar faller familjerättssekreteraren oftast någon kommentar som speglar denna information, som ”jag har fått en remiss från tingsrätten” eller ”jag vet att ni nyligen beslutat er för att skiljas”.

Genomgående är det familjerättssekreteraren som öppnar samtalet med att hälsa föräldrarna välkomna och säga några inledande fraser av typen ”gick det bra att hitta hit”. Familjerättssekreteraren öppnar så samtalet en andra gång genom att antingen ge information om de betingelser som specifikt gäller för samarbetsamtal, eller genom att direkt invitera föräldrarna att formulera sitt hjälpbehov. Majoriteten av föräldrarna har aldrig varit med om en sådan samtalsform tidigare. Det är därför betydelsefullt att de får reda på vad som förväntas av dem.

Exempel 1.

Familjerättsekreteraren: Jo det här med samarbetsamtal. Vi snuddar ju vid det här i början eftersom ni säger bägge två att ni har varit hos advokater, eller har dem i bakfickan så här. Då tycker jag det är viktigt tycker jag att vi är överens om att de, de får sitta på sina kamrar så länge och så jobbar vi på om det är möjligt att gå den vägen, i alla fall prova första svängen. Vi brukar göra så här att vi, ja på något sätt sluter vi ett kontrakt. För det här är jättejobbigt och det handlar om att båda måste bjuda till på olika sätt och det kan komma upp gammalt groll här och braka loss. Det är tillåtet, det kommer inte att ligga er till last och det dokumenteras inte.

Men jag vill att vi är överens om att om vi avbryter samtalen och säger att vi lägger av det här, det här är meningslöst, då skall det vara ett gemensamt beslut oss emellan så att inte någon bara reser sig upp och går och aldrig kommer tillbaka. Känns det för någon att det här vill jag inte vara med på, okej då får man ta den diskussionen och avsluta det gemensamt.

Tror ni att ni kan vara med på den tankegången? Att vi, har vi bestämt att träffas så gör vi det och så, det beror ju på vad det handlar om och hur långt vi kommer, men normalt träffas vi kanske två-tre gånger och så känner vi, har vi åstadkommit någonting, skall vi fortsätta? Då gör vi det. Annars så hittar vi en lösning och så får den rulla på ett antal månader.

En invitation till föräldrarna att formulera sitt hjälpbehov kan formuleras på följande vis:

Exempel 2:

Familjerättssekreterare (1): Anna, kan du berätta vad du skulle vilja ha hjälp med här på familjerätten?

Familjerättssekreterare (2): Den här frågan, huvudorsak till kontakt med familjerätten just nu. Det är viktigt att ni funderar på den bägge två. Om jag frågar Barbro först?

Familjerättssekreterare (3): Vad hoppas du på att vi skall kunna åstadkomma här då? Vad vill du ha hjälp med?

Svaret på samtalsledarens öppningsreplik blir i allmänhet kort och följs av ett bekräftande från samtalsledaren. Ordet går sedan vidare till den andra föräldern:

Exempel 3:

Familjerättssekreteraren: Eva, kan du berätta vad du skulle vilja ha hjälp med här på familjerätten?

Modern: Att vi skall komma överens så att det blir bättre för Pelle.

Fadern: Vad tänker du på för frågor när du säger ”komma överens”.

Modern: Att vi är på samma våglängd, att vi tycker och tänker lika.

Familjerättssekreteraren: Jaa.

Modern: Som det nu är så... så det är det jag vill.

Familjerättssekreteraren: Hmm, att du vill komma till tals med Anders (fadern)?

Modern: Jaa.

Familjerättssekreteraren: Hmhm. Och du Anders, vad svarar du på samma fråga?

Fadern: Ja, det är väl ungefär samma som att Eva står för vad hon säger och vad hon gör i frågan så att säga. För ena dan har hon sagt en sak, sedan på måndag då är det något helt annat. För hon står inte för vad hon säger ena dagen över till den andra.

Modern: Man måste kunna ändra lite.

Fadern: Jamen, inte när det gäller ett litet barn, då får man stå för det man säger när det är hans trygghet och det som gäller.

Inte sällan formuleras hjälpbehovet i form av en anklagelse riktad mot den andre. Den förälder som tagit initiativet i öppningsfasens början och formulerat sitt hjälpbehov i form av en anklagelse, fortsätter sedan i majoriteten av fallen med att beskriva en aktuell händelse som konkretiserar hans eller hennes klagomål. Berättelsen kan också tjäna som exempel på den utlösande händelse som utgjort den direkta anledningen till att kontakten togs med familjerätten:

Exempel 4:

Fadern: För det var så att Eva var bortrest den helgen och hade lovat Kalle att komma hem på söndagen, på dagen. Men hon gjorde inte det. Hon ringde klockan sex på kvällen och sade att hon försovit sig så hon hade inte hunnit med förmiddagsbussen. Så det var det som utlöste att jag ringde hit, att hon svikit Kalle där på söndagen.

I en annan samtalsserie är det mamma som tar initiativet i öppningsfasens början:

Exempel 5:

Modern: (har inledningsvis sagt att hon vill att mannen skall förstå att de har satt tre barn till världen) För det är faktiskt så här, att när han träffade den här nya kvinnan, så stack han. Han flyttade direkt in hos henne. Jag stod med tre barn i ett stort hus, utan inkomst. Jag var

tjänstledig då. Jag hade alltså noll i inkomst. Där stod jag i huset, barnen hade vattkoppor, maginfluensa, allting. Jag har inga föräldrar i stan, jag har ingen som hjälper mig. Jag fick ta itu med... jag tog kontakt med en socialsekreterare som fick komma hem till mig, hjälpa mig. Jag var precis lamslagen. Det jag vill ha ut av det här, det är att jag tycker vi är två och jag vill ha delat ansvar om barnen. Vårt äldsta barn håller på att gå under, hon gråter varje kväll efter pappa.

Modern fortsätter sedan i ytterligare en lång stund med att beskriva hur hon och framför allt barnen kommit till skada av att fadern lämnat familjen för att leva med en annan kvinna. Explicit och implicit innehåller denna beskrivning en anklagelse gentemot den andre. Det samma gäller för de flesta andra berättelser i öppningsfasen. I allmänhet sitter den andre tyst till en början för att något senare svara genom att tillbakavisa anklagelsen:

Fadern: Ja, jag träffar ju barnen så det räcker i veckorna. Det är ju så här att vi har ju varannan helg och sen träffar jag dem tisdagar eller onsdagar, när det går för jobbet då.

Litet senare i samtalet frågar samtalsledaren om barnen märker att det är en konflikt mellan föräldrarna:

Exempel 6:

Modern: Jaa, litet, men alltså jag, jag... ja det gör de ju.

Fadern: Ja den stora. Ja det vet du ju.

Modern: Jaa.

Fadern: När du skriker åt dem.

Modern: Vaddå ”skriker åt dem”?

Fadern: När vi pratar i telefon.

Modern: Du vet inte hur det var sist, jag kunde inte ens få prata färdigt med dig, du skulle prata med mig här.

Så går samtalsledaren in och bryter genom att föra in barnen i samtalet:

Familjerättssekreteraren: Hur reagerar dom (barnen) då? Vad kan du säga om det?

En knapp tredjedel in i ett annat första samtal har fadern kritiserat modern för att hon ägnar en några år äldre halvsyster för mycket tid på det gemensamma barnets bekostnad:

Exempel 7:

Fadern: Det är väl det att jag anser ju att det är föräldrarnas uppgift att se till att ge barnen lika mycket tid. För att det måste ju vara det.

Modern: Hur skulle jag ha kunnat ge Lotta (halvsystern) mycket tid när Pelle var liten! Han var vaken dygnet runt, du kommer hem från jobbet, jag sov en timma, sen åkte du ut med dina kompisar.

Fadern: Nej. Jaså, jag tycker inte du behöver börja med en massa oärlighet nu igen, för att det, det tycker jag vore onödigt. Nu pratar vi om barnen här va.

Modern: Men det...

Familjerättssekreteraren: Det är så här Eva uppfattar det, ja.

Modern tystnar och innan fadern hinner svara går samtalsledaren in och bryter genom att stödja mamma (”det är så här Eva uppfattar det, ja”) Detta leder till att fadern kan hålla med om att storasyster kanske fick för litet tid när henne halvbror var liten – men formulerar denna bekräftelse i form av en anklagelse mot modern och flickans fader för att de ägnat henne för litet tid.

Anklagare – respondent kommunikation

Det kommunikationsmönster som ovan beskrivits, tenderar att dominera kommunikationen mellan föräldrarna under öppningsfasen och kan även fortsätta under förhandlingsfasen. Kommunikationsmönstret kan beskrivas som en dialog med de två samtalande i anklagarens och respondentens position. En samtalssekvens kan då anta följande form:

A: anklagelse

B: respons på anklagelse genom tillbakavisande

A: förtydligande av anklagelse genom ytterligare ett exempel

B: respons på förtydligande av anklagelse

En variant av denna sekvens är:

A: anklagelse

B: respons på anklagelse genom motanklagelse

A: respons på motanklagelse genom tillbakavisande

B: förtydligande av anklagelse genom ytterligare ett exempel

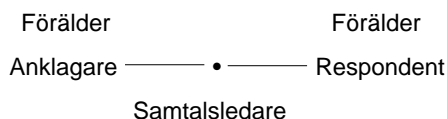
A: respons på anklagelse genom motanklagelse

Kännetecknande för detta kommunikationsmönster är att föräldrarna inte erkänner varandra. Det innebär också att de inte känner igen sig själva i den andres beskrivning. Ett icke- (er)kännande är inte någon bra grund för ett föräldraskap. Den frånskilde föräldern har i allt väsentligt att utforma ett individuellt föräldraskap. Han och hon formar nu sina liv utan

den andre föräldern, och detta nya liv avspeglas självklart i vederbörandes roll som förälder. Att vara ”precis samma” är en omöjlighet, det skulle kräva ”precis samma” levnadsomständigheter. Det individuella föräldraskapet måste dock rymma ett erkännande av den andre föräldern, annars blir situationen helt orimlig för barnen. Barnen måste känslomässigt kunna omfatta bägge sina föräldrar. De måste kunna vara hos den ene föräldern och rymma den andre inom sig samtidigt. Den gemensamma vårdsnaden utgör ett juridiskt uttryck för det individuella föräldraskapet med erkännande av den andre. Ensam vårdnad ger inte erkänsla åt bägge föräldrar på lika villkor – även om den kombineras med umgängesrätt. I vissa fall går den inte att undvika eftersom förhållandena är sådana att bägge föräldrarna inte kan anförtros vårdnad om barnen på lika villkor. Man måste dock vara klar över att detta innebär att grunden för det individuella föräldraskapet med erkännande av den andre föräldern inte finns på samma sätt som vid gemensam vårdnad.

Att intervensera i kommunikationsmönstret anklagare – respondent

Ett genomgående drag för samtalsledarens samtalsstil, är olika försök att bryta denna form av kommunikation (fig.1)

Figur 1. Samtalsledarens roll i anklagare-respondent kommunikation

För att bryta denna kommunikation, krävs att samtalsledaren kan förhindra att själv bli indragen och förmår att inta och behålla en neutral hållning. I materialet finns olika exempel på hur detta kan gå till. Så tar exempelvis samtalsledaren inte ställning i skuldfrågan när det gäller skilsmässan och vad som föranledde den. Hon eller han tar vanligtvis heller inte ställning till de anklagelser om oacceptabelt beteende och orsakande till mänskligt lidande som parterna framför – annat än om det på vissa speciella sätt kan påverka barnen negativt.

Att försöka inskränka barnens möjligheter till kontakt med bägge föräldrarna, att använda fysisk bestraffning som uppfostringsmetod, att umgås med missbrukare, är exempel på sådant beteende från föräldrarnas sida som samtalsledaren tar ställning emot. Att upprätthålla en i allt vä-

sentligt neutral hållning kan vara svårt, då föräldrar på olika sätt kan vädja om eller kräva att samtalsledaren skall ta parti för dem utifrån en övertygelse om att hans eller hennes sätt att se på saken är det enda rimliga. Samtalsledarens neutralitet kan leda till misstro ("kan hon inte ens inse en sådan självklarhet") och tillitsbrist ("hon verkar inte bry sig, i alla fall inte om mig"). Det kan också uppfattas som en lättnad ("tänk en människa som inte tycker en massa utan låter oss ventilera våra tankar och känslor").

Förutom att förhålla sig neutral, arbetar samtalsledaren också direkt och aktivt med att bryta föräldrarnas ordväxling. Denna aktiva samtalsstil leder till att långa ordväxlingar präglade av anklagare-respondent kommunikation inte förekommer annat än sparsamt i materialet. Samtalen är mer präglade av mönstret "korta sekvenser av anklagare-respondent kommunikation, med samtalsledaren som intervenerare" (fig. 1.) De vanligaste sätten att intervensera är följande:

Fördela ordet

Samtalsledaren bryter in i en ordväxling som innehåller en anklagelse. Så kan exempelvis en fader framföra ett problem som implicit innehåller en anklagelse gentemot modern. Innan hon hinner svara går samtalsledaren emellan och ger ordet till modern:

Hur vill du kommentera det som Lasse säger?

En variant av detta sätt att fördela ordet kan vara att låta fadern fortsätta att tala, men försöka förmå honom till en omformulering av problemet, samtidigt som modern förhindras från att gå i direkt svaromål:

Lasse, vad tycker du det är som verkligen känns mest angeläget att ventilera i det här?

Ibland kan detta sätt att intervensera ha motsatt verkan och snarast fungera förstärkande på kommunikationssekvensen anklagelse-svar. När så sker, känner sig modern i det första exemplet föranlåten att gå i svaromål eller formulera en motanklagelse när hon får ordet. När fadern, som i det andra exemplet, får behålla ordet, fortsätter han med att presentera sina anklagelser. Det finns dock flera exempel i materialet då detta sätt att bryta anklagare-respondent kommunikationen varit framgångsrikt.

Be om mer information

En av samtalsledarens viktigaste uppgifter är att skaffa upplysningar om familjens förhållanden. I syfte att bryta in i en ordväxling kan samtalsledaren använda sig av mandatet att när som helst skaffa information:

Jag har en sista fråga, den handlar om hur ni bor idag. Du är alltså sambo?

Som intervention för att bryta en pågående ordväxling fungerar detta oftast bra. Samtalsledaren kan under lång tid styra samtalet genom att ställa frågor om angelägenheter som ligger inom ramen för vad som är legitimt att beröra. Pågår detta ”avbrytande genom frågande” för länge och har föräldrarna ett uppdämt behov av att tala, kan de dock bli frustrerade och visa sig ovilliga att svara på frågorna.

Byta ämne genom att fokusera barnen

Ett ofta använt sätt att bryta in i föräldrarnas ordväxling är att initiera ett nytt ämne. Det allra vanligaste är att föra in barnen i samtalet:

Hur återverkar er konflikt på Kalle? Hur påverkas han av det här?

Föräldrarna är genomgående mycket angelägna om sina barn. De vill gärna tala om dem. Ett försök att få dem att släppa en pågående ordväxling och initiera ett samtal om barnen är något föräldrarna så gott som uteslutande svarar positivt på.

Byta ämne genom att fokusera själva samtalet

Samtalsledaren kan introducera själva samtalet som ett nytt ämne. Genom detta uppnås två ting. Dels kan en pågående ordväxling brytas, dels kan ett budskap om vad ett samarbetsamtal är, vidarebefordras:

Och då vill jag fråga er lite grann – vad vill ni helst använda tiden till så att säga? Vad känns alldeles angeläget att tala om?

Genom ett sådant inlägg förmedlas en definition av ett samarbetsamtal som en samtalsform där föräldrarna själva har möjlighet att – kanske bör – vara aktiva och själva forma innehållet. Vidare kommuniceras uppfattningen att det kan vara lämpligt att värdera sin tid högt, att inte slösa bort den på meningslösheter, samt att det är lämpligt att var och en själv tar ansvar för att så inte sker och att det inte i första hand är samtalsledarens uppgift.

Byta ämne genom att fokusera samtalets mål

Det är inte enbart samtalets form utan också dess mål som kan lyftas fram och användas för att bryta en pågående ordväxling:

Det finns väl anledning att ventilera det (mammans missnöje med pappa och hennes önskan att detaljerat få beskriva för pappa hur mycket smärta han tillfogat barnen genom att ta initiativ till skilsmässa och flytta ut direkt). Men samtidigt måste jag säga att jag är ju ingen terapeut, så när det gäller den biten... men sedan är det ju ofrånkomligt att man berör det. Men rent praktiskt så är

min uppgift att försöka fundera över de här barnen, hur de har det.

Vad samtalsledarna däremot *inte* gör – till skillnad från vissa former av familje- och parterapi – är att fokusera samtalsregler, som lyssnande, tydlighet eller formulerandet av fullständiga budskap. Trots att arbetet under samarbetsstalets öppningsfas koncentreras till att försöka bryta ett icke funktionellt kommunikationsmönster, sker detta arbete inte genom att samtalsledaren explicit lyfter fram och arbetar med föräldrarnas kommunikation. Vissa av undersökningens föräldrapar hade dock uppenbarligen kapacitet till ömsesidigt lyssnande och en respektfull och konstruktiv kommunikation. För dessa par var anklagelse – respons kommunikationen troligen främst ett uttryck för smärta och frustration i samband med skilsmässokrisen. När samtalsledaren gick in och blockerade möjligheterna att utveckla detta sätt att kommunicera, visade dessa par att de hade mera kapacitet. De interventionsmetoder som föreföll att bäst kunna hjälpa dessa par var när samtalsledaren arbetade med att fördela ordet, växelvis med att föra in tankar om barnen. Genom att bekräfta parterna och förmedla uppfattningen att deras känslor och synpunkter var värdefulla – en upplevelse som skilsmässokrisen inte innehåller – och genom att styra parternas intresse från sig själva till barnen, släppte låsningen i en destruktiv kommunikation.

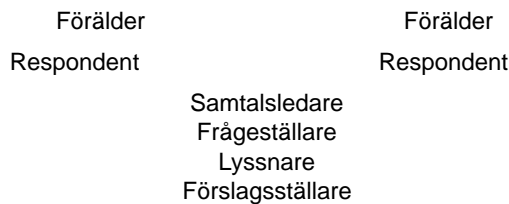
Förhandlingsfasen

Samtalsledaren i förhandlarrollen

Efter öppningsfasen följer förhandlingsfasen. Den kan inträffa redan under det första samtalet, under något av de senare samtalen – eller inte alls. Vissa av paren kommer inte förbi anklagare – respondent kommunikationen i samarbetsstalets öppningsfas. Samtalsledaren fortsätter att försöka bryta det låsta kommunikationsmönstret och försöker att komma vidare i samtalet – men med klen resultat. Det är i den här gruppen av föräldrapar som majoriteten av återremitteringar till tingsrätten återfinns.

För de par som kommer vidare, karaktäriseras samtalens mittfas av att kommunikationsmönstret anklagare – respondent som samtalsledaren arbetat för att bryta, nu inte längre är dominerande (fig. 1). I stället har en annan kommunikationsform kunnat etablerats, en form av kommunikation där samtalsledaren påbörjat förhandlingar kring hur vårdnad, boende och umgängesfrågor skall lösas för barnen. Denna kommunikationsform karaktäriseras av att samtalsledaren intar ett aktiv roll av frågeställare, lyssnare och förslagsställare. Med utgångspunkt från det

som kommit fram under samtalet presenterar samtalsledaren möjliga förslag som sedan förhandlas (fig. 2).

Figur 2. Samtalsledaren i förhandlarrollen

I förhandlarrollen är samtalsledaren mindre neutral än i rollen som den som bryter anklagare – respondent kommunikationen. Helt uppenbart kan inte vilka synpunkter som helst formuleras som förslag och bli föremål för en förhandlingsomgång.

Så kan exempelvis föräldrar som går i samarbetsamtal inte förvänta sig att samtalsledaren företräder deras egenintressen. Är det någon samtalsledaren företräder är det barnen, med utgångspunkt från ett inte uttalat uppdrag att de har rätt till bägge sina föräldrar. Förhandlingsresultatet skall vara sådant att detta uppdrag fullföljs, och då på ett sådant sätt att föräldrarna kan känna sig rimligt nöjda med utfallet av förhandlingarna. I de samtal som analyseras i denna rapport, framskymtar att i de fall föräldrarnas har kontaktat advokat kan dessa ha synpunkter på hur samarbetsamtalen förs. Advokaten kan mena att ”på det här sättet kommer vi inte fram” och uppmana till ”ett försök till” och sedan rekommendera föräldern att avbryta ”försöket” och fortsätta i tingsrätten. Där kan advokaten bättre representera sin part utifrån bedömningen att man kommer att ha större framgång i tingsrätten med att driva igenom den enskildes vilja.

I samarbetsamtalet skall barnens bästa vara i centrum. Det är inte föräldrarna som enskilda individer som är föremål för intresse, utan de är parter i ett gemensamt föräldraskap. Följande citat uttrycker denna grundsyn:

Exempel 8:

Familjerättssekreteraren: Det kommer kanske att ta lång tid innan ni har fullt klart för er hur situationen ser ut och det kan vara smärtsamt på många sätt, därför att man får göra avkall på det man helst av allt skulle vilja. Men huvudsyftet är, sätt Lisa i centrum. Vad är bäst för henne? Ni beskriver ju ändå det här tillsammans, hon ställer en massa frågor och ni försöker svara. Det är bra! Därför att det är hon som frågar och det är fullt naturligt att hon frågar sina föräldrar.

Föräldrarnas framställan förefaller att värderas enligt två principer, som båda kan formuleras som frågor:

1) Är det här ett förslag som gagnar barnen? Får de sin rätt till bägge föräldrarna tillgodosedd genom detta förslag?

Om svaret på denna fråga blir nekande, kan förslaget möjligen omformuleras så att föräldrars och barns behov jämkas samman. Om svaret blir jakande, gäller nästa fråga:

2) Har föräldern en möjlighet att få igenom sitt förslag så som det är utformat? Behöver det omformuleras på något sätt? Är det här ett förslag som kan formuleras så att det kan vara positivt för båda föräldrarna?

Ett genomgående drag i samtalen är att samtalsledaren lyfter fram positiva tecken hos föräldrarna. Där det positiva inte är helt uppenbart, använder gärna samtalsledaren sådant som sägs i samtalet för att göra en omtolkande beskrivning i positiva termer. Positiva tecken hos föräldrarna är sådant som uttalanden eller beskrivningar av situationer där föräldrarna visat att intresse och omsorger om barnen fått gå före allt annat.

Samtalsledarna lämnar en hel del information under samtalsgången. Det kan vara upplysningar om hur en skilsmässa går till rent juridiskt, vilka som är de vanligaste formerna för boende och umgänge, samt hur barn generellt sett reagerar på en skilsmässa. Föräldrar kan söka och få råd om hur man kan tala med barnen. Det som framhålls som speciellt viktigt i samtal med barnen är sådant som att föräldrarna kan framstå som eniga, och uttala sig i enlighet med detta. Att framhålla att ”det är vi som har bestämt att det är så här det skall vara nu när vi inte längre bor tillsammans. Pappa **och** mamma har bestämt att det här kommer att vara det som är bäst för dig”, är uttrycks sätt som förs fram som lämpligare än de vaga eller motsägelsefulla.

Förhandlingar

Följande sekvenser är valda så, att de skall visa något av variationen av de önskemål som föräldrar vill ha tillgodosedda. Vidare är syftet att visa vilka önskemål som mot bakgrund av principen om barnens bästa, accepteras av samtalsledaren som förhandlingsbara. Exempelen ger också en uppfattning om hur förhandlingarna kan föras.

Pappa vill ha telefonkontakt med sin son

Det första exemplet är hämtat ur ett samtal som handlar om en drygt två år gammal pojke som bor hos sin mamma. Han är intresserad av att tala

i telefonen och talar då gärna med sin pappa. Mamma är inte så förtjust i detta. Pappa tycker det är ett bra sätt att hålla kontakt med sonen och vill gärna kunna fortsätta med det. Eftersom barnet är så litet behövs mamma som en förmedlande länk. Problem har uppstått därför att mamma inte vill förmedla telefonkontakten:

Modern: Han vill ringa pappa i stort sett varje dag, om det skulle vara så.

Fadern: Som han inte får.

Modern: Han pratar mycket om pappa och pappa och pappa då. Och liksom, det är den biten jag känner liksom, skall jag orka med honom och ha hand om dom andra två barnen, så orkar jag inte ta den där biten och kontakta, ringa upp, för det blir ju trots allt jag som får säga några ord. Nej! Det får bli den dagen han kan ringa själv, då får han ringa hur mycket han vill, tänker jag liksom. Det kanske är litet grymt, men så är det.

Familjerättssekreteraren: Hur reagerar du om Magnus ringer upp och pratar med pojken?

Fadern: Det vill hon inte att jag skall göra.

Modern: Ja, det har vi väl inte pratat om direkt.

Fadern: Nej, du vill ju inte att jag skall ringa helst.

Modern: (suckar) Nej, men då skall det vara Olle (pojken) du skall prata med. Enbart, så att jag kan lämna över luren bara.

Familjerättssekreteraren: Det där är en smaksak, jag menar för många, både barn och föräldrar så är det här ett väldigt bra sätt att ha kontakt.

Modern: Mm.

Familjerättssekreteraren: Sedan finns det ju andra ungar som inte alls vill prata i telefon.

Fadern: Ja, det är inte sagt att han vill.

Familjerättsekreteraren: Nej.

Fadern: Han kanske bara lägger ifrån sig luren.

Modern: Nej, det gör han inte.

Pappas önskan att tala med sitt barn i telefonen accepteras av samtalsledaren som en ur barnets synpunkt positiv begäran. Genom att hänvisa till sin erfarenhet, ”för många är det här ett väldigt bra sätt att hålla kontakt”, ger samtalsledaren sitt stöd till förslaget. Mamma protesterar inte vidare, men inget beslut fattas i samband med denna meningväxling. I samtals avslutning tar samtalsledaren upp frågan igen (”hur var

det nu ni sa med det, skall det vara någon telefonkontakt mellan pojken och pappa”). Det beslutades då att mamma skall hjälpa pojken att ringa om han vill och pappa kan ringa honom, under förutsättning att han ringer strax före läggdags.

Mamma vill ha ett halvår för sig själv med sina barn

Något senare i samma samtal lägger mamma fram förslaget att hon önskar ett halvår helt för sig själv med sig och sina barn, utan någon inblandning utifrån. Hon har varit i kontakt med en annan social myndighet och uppfattat det som hon fått stöd för sitt önskemål:

Modern: Jag har ju begärt från socialjouren att få ett halvår på mig och vara helt för oss själva. För att ordna upp våra, ja litet framtid eller vad man skall säga. Trots allt, även om vi har separerat så har det blivit litet kaos här och var, det är mycket på gång, det är dagisinvänjning och jag skall söka arbete. Jag liksom orkar inte med den här biten just nu. Jag känner det, pest, orkar inte. Jag vill liksom vara med barnen och mig och sedan se till att vi, får en skjuts uppåt. Jag har begärt det. Ett halvår alltså.

Familjerättssekreteraren: Men vaddå, begärt av socialjouren, det kan ju dom inte göra något åt!

Fadern: Dom kan inte göra någonting.

Modern: Dom menade på att dom kan göra påtryckningar, för ibland vill man som människa ha en tid för sig själv för att...

Fadern: Ja, men...

Modern: ...starta upp sig igen. Det är inte bara det här att det är problem mellan Magnus och mig, jag har ju andra grejer runt omkring som är väldigt viktigt för mig just nu som jag måste ordna upp.

Familjerättssekreteraren: Ja men, jag menar att Magnus känner dig väl tillräckligt väl för att kunna respektera att det är så.

Fadern: Ja visst.

Familjerättssekreteraren: Och de krav som Magnus ställer, jag kan inte uppleva att...

Fadern: Jag tycker..

Familjerättssekreteraren: Att de är..

Fadern: De är inte orimliga.

Att lägga fram ett förslag om att ha barnen helt för sig själv ett halvår, och att de inte skall träffa den andre föräldern under denna tid, är inte något som vinner samtalsledarens acceptans. Efter att förslaget framförts och diskuterats blir stämningen i samtalet alltmer upprörd. Alla

pratar samtidigt, en kort stund går det inte att höra vad någon säger. Modern är den som sedan tydligast tar ordet:

Modern: Du kan väl tänka dig själv, att gå där hemma, så har man gjort upp dagen, så ringer telefonen, då är det hans advokat och det är från socialen och så dimper det ner ett brev från familjerätten, det är så mycket, man skall kontakta och så skall man hänga på telefonen. Den biten vill jag lägga på hyllan, den orkar jag inte med just nu.

Familjerättssekreteraren: Men, jag menar ni har ju bra förutsättningar att få ordning på det här, ni har en viss respekt för varandras situationer. Och hur ni än vänder er så är ni föräldrar till Olle, och han har rätt till er båda. För att han inte skall få det alltför knöligt så är det bra om det här (umgänget med pappa) rullar på. Nej men vet ni vad, spika varannan lördag då!

Fadern: Du säger att du vill ha andningsrum på ett halvår, säger du.

Modern: Mm.

Fadern: Vaddå, skall jag inte träffa Olle på ett halvår då?

Familjerättssekreteraren: Nej, men det var kanske inte så du menade?

Modern: Det var inte så jag menade, andrum över huvud taget, i alla, i alla dom här grejerna nu så det inte rullas upp mer.

Efter denna ordväxling släpper modern sin begäran om ett enskilt halvår. Så småningom överenskomms att pappa träffar sonen varannan lördag och att samtalsledaren och föräldrarna skall ses igen efter en månad för att utvärdera resultatet. Inte heller i de fall där det konstaterats att umgängesföräldern haft så stora personliga problem att de inverkat negativt på umgänget, föreslås ett avbrott. Att träffas under kortare tid och i närvaro av en tredje person är ett exempel på förslag till lösning.

Pappa vill att mamma skall tala om för honom var hon är

Det tredje exemplet handlar om en far som träffar sin treåriga son varje dag. Pojken sover hos honom ungefär tjugo nätter i månaden. Nu vill fadern ha ensam vårdnad om pojken. Han vill att han skall bo hos honom permanent och träffa sin mamma varannan helg.

Föräldrarna besöker familjerättsenheten var och en för sig. Vad som föranleder denna ovanliga ordning framgår inte av samtalen. Mamma är den som kommer först. Hon är tveksam till vad hon vill. Pojken är mycket fäst vid sin pappa. Det är bra, men de har nästan för mycket med varandra att göra för att det skall vara bra för pojken, tycker mamman. Hon är rädd att förlora kontakten med sonen om han flyttar till pappa. Mamma

hyser dubbla känslor för pappa. Hon är rädd för honom därför att han kan bli våldsamt arg, samtidigt som hon tycker synd om honom för att han är så ensam. Det svåraste är att han vill styra hennes liv så mycket så det blir i det närmaste omöjligt att ha kontakt med honom över huvud taget.

Under sitt besök på familjerätten talar pappa om hur bra kontakt han och pojken har. Han tycker det vore bäst om han hade ensam vårdnad om honom. Han har klagomål på mamma, därför att hon kan skaffa barnvakt och gå och roa sig när sonen är hos henne. Detta tycker fadern är oacceptabelt. Han har förstått hur det ligger till när han sökt modern på telefonen och inte fått tag i henne:

Fadern: Jag ringde och hennes äldste son svarade. ”Mamma har ont i huvudet och kan inte tala i telefonen. Hon har så fruktansvärt ont så det går inte”. Men jag vet ju att hon är ju inte klen på det viset, så jag stack ju dit direkt, jag sa att om hon inte kan gå upp då måste hon ju verkligen vara dålig.

Familjerättssekreteraren: Mm.

Fadern: Stack iväg som en oljad blix. Sonen öppnade och såg helt förstörd ut. ”Nej, mamma är inte hemma”.

Familjerättssekreteraren: Jaha.

Fadern: ”Var är hon då?” ”Det vet jag inte”. ”Var är dom andra barnen?” ”Dom är här med en kusin som var 19 år och är barnvakt.”

Familjerättssekreteraren: Ja.

Fadern: Men var är mamma frågade jag. ”Det vet jag inte”. Så jag bad att få låna telefonen och så ringde jag till en syster till henne och till en kompis som inte svarade och till en annan kompis.

Familjerättssekreteraren: Men du, vad var din avsikt med allt det här?

Fadern: Ja men...

Familjerättssekreteraren: Att så desperat ha tag på Lotta?

Fadern: Jo men, jag menar, varför gör man så där? Varför sticker man bara iväg på det sättet?

Familjerättssekreteraren: Men hon hade ju skaffat barnvakt.

Fadern: Ja men jag menar, vi hade ju faktiskt en överenskommelse.

Familjerättssekreteraren: Ville hon inte att du skulle veta var hon var?

Fadern: Nej precis. För att...

Familjerättssekreteraren: Det är det, det handlar om?

Fadern: Det här händer så himla ofta.

Familjerättssekreteraren: Hon vill inte att du skall veta var hon är?

Fadern: Nej, nej.

Familjerättssekreteraren: Men å andra sidan, varför kan du inte nöja dig med det då?

Att ge uttryck för ett så här starkt kontrollbehov är något som inte omedelbart accepteras som godtagbart av familjerätten. Familjerättssekreteraren undersöker först om barnet på något sätt kan vara i fara, och när hon inte får några belägg för att så är fallet, faller legitimiteten i faderns begäran. Begäran om ensam vårdnad blir allt svagare under samtalets gång och faller så småningom.

Pappa som vill träffa barnen längre

Det fjärde och sista exemplet rör förhandlingar mellan en pappa och en mamma, där pappan vill träffa barnen något längre än de avtalade fredag till söndag varannan vecka och onsdagskvällen däremellan.

Fadern: Det är främst det att jag skulle vilja ha en utökad helg. En hel ograverad helg, när man kan hämta barnen på fredagen och komma tillbaka med dem på måndag morgon.

Familjerättssekreteraren: Mm, och fördelarna med det tycker du är?

Fadern: Ja, att man hinner och komma mer i lugn och harmoni, man får ut mer av en helg då.

Familjerättssekreteraren: Hur dags återlämnas barnen på söndagen?

Fadern: Klockan 17.

Familjerättssekreteraren: Jaha, att helgen blir mer hel då.

Fadern: Det är i stort sett det, det här är mitt önskemål...

Familjerättssekreteraren: Ja, ja.

Fadern: Att jag kan ha dem en hel helg. Sen ifall de önskar, det är ju inte säkert att de alltid vill, men om de önskar sova över någon onsdag till exempel, så skall de kunna få göra det. Och att det ligger något sånt här, ja att... eh... du inte vill för du tror att du sårar mig då. Det har jag en känsla av.

Modern: Olov (pappa) lovade redan i april månad att han skulle ordna en egen lägenhet och ta barnen dit... men han har fortfarande inte. Det, så som han skött sitt umgänge i Birgittas lägenhet (pappas

nya kvinna), helt öppet tillsammans med henne från första början, det handlar inte bara om svartsjuka hos mig, utan det handlar om att jag tycker att man gör inte det här mot sina barn. De har berättat det här för fröknarna på dagis, så det är inte bara för mig. Jag tycker att det han har utsatt dem för under den här tiden, det har förstört så otroligt mycket.

Pappas önskemål tas upp som en acceptabel begäran av familjerättssekreteraren. När mamma så tydligt motsätter sig hans önskan, släpper dock familjerättssekreteraren hans önskemål. Intrycket blir att familjerättssekreteraren här gjort bedömningen att faderns önskan innebar för liten vinst för barnen i förhållande till det motstånd det mötte från moderns sida, att det inte var något som var värt att försöka förhandla vidare om. För att förhandlingar över huvud taget skall inledas måste det tänkta förhandlingsresultatet vara av den karaktären att det bidrar till att barnen får tillgång till båda sina föräldrar, samt vara utformat på ett sådant sätt att båda föräldrarna kan känna sig rimligt nöjda med det. I det här fallet hade barnen redan kontakt med bägge föräldrarna och utsikterna för att modern skulle bli nöjd med att fadern fick sin vilja igenom var inte så stora.

Avslutningsfasen

Att träffa en överenskommelse

Avslutningsfasen kan beskrivas som ytterligare en förhandlingsomgång, men med litet annorlunda innehåll jämfört med de förhandlingar som äger rum under mittfasen. Nu skall barnens behov och föräldrarnas önskemål jämkas samman till en konkret överenskommelse om vårdnad och umgänge. Avgörande för hur detta beslut kommer att utformas är i vilka avseenden föräldrarna enats under tidigare förhandlingsomgång. Varje samtal, oavsett vilket samtal i ordningen det är, har en avslutning med liknande förlopp. Det som i någon mån skiljer avslutningarna åt är att vid de första samtalen kan de överenskommelser som fattas vara mer preliminära till sin karaktär, och till stor del bestå av ett beslut att träffas igen inom kort.

Samtalsledaren initierar avslutningen genom att sammanfatta och föreslå – eller mer eller mindre ge sitt utlåtande över – vad som är rimligt att åstadkomma beträffande vårdnad och umgänge. Eventuella konflikter mellan föräldrarna tonas ner ytterligare. Samtalsledaren slår fast vad föräldrarna är överens om:

Familjerättssekreteraren: När jag lyssnar på er så hör jag att ni är

överens i många frågor. Pelle skall bo hos pappa och mamma skall ha en tät kontakt med honom. Det ni inte är överens om är väl en mer begränsad fråga, som var du träffar honom på veckosluten. Som det nu är, kan det vara så de närmaste veckosluten?

Modern: Ja, men inte hur länge som helst?

Familjerättssekreteraren: Kan vi pröva en månad och då ses?

Modern: Ja.

Det föräldrarna inte är överens om, formuleras ofta i form av ett sammanjämkat förslag till överenskommelse i termer av att ”detta kan vara värt att pröva under en tid.” Förhoppningen är att om inte någon överenskommelse forceras fram eller drivs igenom mot någon av föräldrarnas vilja, kan relationen dem emellan förbättras. Tidens gång kan också ha en positiv påverkan i sig. På så sätt kan det vara möjligt att när en viss tid förflutit göra en omprövning av överenskommelsen. Förhoppningsvis har då relationen mellan föräldrarna förbättrats så att en ny förhandling kan komma till stånd, om det visar sig påkallat. Den överenskommelse som fastställs är den som bedöms som den bästa för barnen som går att träffa – vid tillfället i fråga. En sådan överenskommelse är förhandlingsbar allt eftersom förhållandena förändras:

Familjerättssekreteraren: Den här rutinen får rulla på nu. Sen... för att ni skall bygga upp en litet större tilltro till varann som föräldrar. Längre fram kan man se över om det skall vara på det här sättet eller om man kan ändra på det så att det blir bättre för barnen. Det här ni kommit fram till nu är inte dåligt.

Fadern: Men vi har inte kommit fram till nånting nu.

Modern: Det har vi väl?

Familjerättssekreteraren: Den hållningen som ni har nu och som ni satt inne i.

Fadern: Ja, men den hade vi ju kommit fram till innan.

Familjerättssekreteraren: Nej men, det är inte dåligt, utan jag tycker det är bra att du träffar barnen ofta, det går inte många dagar emellan utan det handlar mer om finslipning av umgänget. Men jag tror man får konstatera att längre än så här kommer vi inte just nu.

Fadern: Nej.

Familjerättssekreteraren: Utan befästa det här umgänget. Det i sig tror jag kan leda till en avspänning mellan er. Tiden gör också att ni kan få litet distans till det här. Och då tror jag det är bättre att hålla sig till det här inarbetade och att båda stöttar och står vid det här. Sedan

har ni ju en del inom det här systemet att arbeta med. Det blir sportlov om några veckor. Och sedan är det påsklov.

Avslutningsfasens arbete är mycket konkret. Almanackor kommer upp på bordet, dagar och tider bokas. Ett system för umgänge fastställs. Samtalsledaren poängterar att det är viktigt att berätta för barnen vad man kommit fram till och presentera det som ett gemensamt beslut: ”så här tycker pappa och mamma att vi skall göra”. Även om man inte är helt nöjd och överens, så måste man i alla fall vara temporärt överens och det är viktigt att barnet får den gemensamma överenskommelsen presenterad för sig.

Vid vissa av samtalen lyckas inte samtalsledaren få till stånd någon regelrätt avslutning. Hon eller han föreslår då att en interimistisk överenskommelse träffas och föräldrarna uppmanas att gå hem och tänka på saken och återkomma. En sådan avslutning kan domineras av bläddrande i almanackor och förhandlingar om vilken tid som kan passa bäst, och om bägge eller bara den ena föräldern behöver ta ledigt från arbetet.

Hur gick det sedan?

Resultat av samtalen

För 57 av de 65 par (88 procent) som genomförde de planerade samtalen träffades en slutlig överenskommelse om vårdnad och umgänge. Åtta par träffade aldrig en sådan överenskommelse utan vände sig till tingsrätten.

Vid sista samtalet ställdes följande frågor till var och en av föräldrarna: vad tycker du att du/ni/barnen fått ut av samarbetsamtalen? Tror du att resultaten kommer att bli bestående? (bilaga1).

Av de par som träffade en uppgörelse (57 par) var hälften (29 par) mycket nöjda med vad som uppnåts under samtalen. De övriga (28 par) förhöll sig mer avvaktande till vad som åstadkommit ("vi får pröva det här och se hur det går, det är i alla fall bra att komma fram till något"). För några av de par som vände sig till tingsrätten och alltså inte nådde en överenskommelse, var den ena eller bägge ändå positiva till samarbetsamtalen, men resultatet hade inte blivit det önskade. Hänvändelserna till tingsrätten handlade om en begäran om ensam vårdnad, en begäran som den andre föräldern vägrat att frivilligt gå med på. För några av de kvinnor som vände sig till tingsrätten med begäran om ensam vårdnad, var förhållandet snarast det omvända. De önskade egentligen inte en förändring i vårdnadsfrågan, utan ville att fadern skulle bli *mer* engagerad och ta ett större gemensamt ansvar. När de misslyckades med det sökte de dom på ensam vårdnad i avsikt att tydliggöra förhållandena.

En genomgång av svaren på frågan "vad tycker du att du/ni/barnen fått ut av samarbetsamtalen", visar att det är fyra synpunkter som återkommer hos dem som var nöjda:

- det är bra att vi fått tala med varandra under ordnade former. Det hade vi inte klarat på egen hand – då blir vi bara osams
- det har varit bra att ha någon att tala med som lyssnat på vad man haft att säga
- det är bra att en överenskommelse kommit till stånd
- det är bra att få information om sådant som gäller vårdnad, barnens boende, umgänge, bra att få veta hur andra brukar göra och vad lagen säger.

Nedan följer ett antal ”nöjda röster”, så som de skrivits ner av samtalsledaren vid sista samtalet:

Kvinnor:

Jag är nöjd att vi kunnat komma fram till en överenskommelse. Det har varit bra att träffas så här tillsammans. Missförstånd kan då klaras ut. När vi har försökt tala med varann på egen hand så missförstår han mig bara hela tiden.

Jag tror att det kommer att gå bra nu. Det är bra att vi har kontakt med er så vi kan kontakta er igen om det skulle behövas.

Jag är nöjd med det vi uppnått. Jag ville försöka få honom att förstå att det var nödvändigt att han skulle vara mer delaktig i pojkens liv. Jag tror att han har förstått det, och överenskommelsen är bra.

Det har varit bra att få tala med varandra under ordnade förhållanden. Det är mycket av det vi talat om här som vi nog aldrig skulle ha talat om annars. Ämnen som vi annars har undvikit har kommit upp till ytan.

Vi har kunnat tala med varandra på ett annat sätt än som varit möjligt tidigare. Det är bra. Det finns dock en hel del kvar att lösa. Kommer vi klara det på egen hand?

Vi kom ju hit precis när vi bestämt att skiljas. Jätteviktigt att ha någon att prata med då när allt känns så svårt och osäkert, om skilsmässan, om barnen och vårdnad och boende och umgänge. Att få reda på hur det brukar vara och vad lagen säger.

Män:

Jag tycker jag har hittat fram till ett samarbete med henne. Vi är olika och det är inte mycket att göra åt. Hon är inte idealmamman, men hon är pojkens mamma och för pojkens skull måste vi vara smidiga mot varann. Det där har varit svårt för mig att inse. Det har varit bra att träffas tillsammans så här med en utomstående för att tala om frågor som rör pojken.

Det har varit bra att vi kunnat tala med varann utan att bli osams. Det har underlättat kontakten mellan oss.

Vem skulle jag annars ha talat med om jag inte kunnat gå hit? Det har varit bra att kunna tackla gemensamma frågor om barnet. Det hade vi aldrig kunnat på tu man hand.

Fem synpunkter återkommer hos dem som är missnöjda:

- den andre har inte lyssnat
- man själv har inte orkat lyssna till den andres krav och anklagelser

- den andre ser bara till sitt eget bästa och inte till barnen
- samtalen har varit bra, men den andre har inte hållit överenskommelser och heller inte levt upp till det som utlovades under samtalen
- samtalsledaren har inte givit tillräckligt med stöd.

Nedan följer ett antal ”missnöjda röster”, så som de skrivits ner av samtalsledaren vid sista samtalet:

Kvinnor:

Samtalsledaren gav mig inte tillräckligt med stöd. Hon borde ha försökt få pappan att vara mer lyhörd för barnen. Det var prövande att inte bli bekräftad fullt ut. Jag tycker inte att jag fått ut så mycket av samtalen.

Samtalen har varit bra för mig på ett sätt. Jag har fått uttrycka mina önskemål direkt till honom och kunnat visa ilska mot honom. Det har varit viktigt för mig, han har alltid varit så dominerande. Nu kunde jag ”stå fram” bättre. Känner mig dock helt uppgiven och arg. Han slår ifrån sig alla krav på ett delat föräldraansvar och att vara en vardagspappa för barnen. Han tycker att det räcker att träffa dem varannan helg, om ens det. Det tycker inte jag, men det bryr han sig inte om.

Han vill avbryta samtalen. Han tycker inte om att höra det jag har att säga. Jag tycker inte att han tar sitt ansvar för barnen. Jag trodde att samtalen skulle medföra större delaktighet från hans sida.

Han vill avbryta samtalen för att de inget ger. Han vill inte ha kontakt med mig utan bara med barnen. Det tycker jag är tråkigt.

Män:

Vi hade bestämt att jag skulle få träffa pojken, men hon kom inte till avtalat möte. Hon kom inte till något mer gemensamt samarbetsamtal heller. Nu ser jag ingen annan utväg än att gå till tingsrätten.

Jag tycker att det har ställs för stora krav på mig och visats för liten förståelse för att jag inte kan träffa barnen så ofta som mamma vill, därför att jag har ett krävande arbete.

Jag känner mig orättvist behandlad och missförstådd. Hon bara försöker att styra och sätta mig på plats. Jag tänker inte komma tillbaka hit, eller också vill jag komma ensam. Jag vill inte sitta här och utsätta mig för detta.

Jag orkar inte lyssna på henne. Umgänget får rulla på som det gör. Jag vill inte ha kontakt med henne.

Hon vill hindra mig att träffa barnen och anklagar mig för allt. Det har inte lett någonsans.

Tre slutsatser går att dra av utfallet av samtalen vid samtalsseriens slut.

Den ena är att det är av avgörande betydelse huruvida samtalsledaren lyckats *bryta interaktionsmönstret anklagare – respondent*. Lyckas inte det, går det inte att komma vidare in i samtalens förhandlingsfas och någon överenskommelse kan följaktligen inte komma till stånd. Kvar finns två föräldrar som än en gång har kränkt varandra utan att ha fått uppleva att den andre lyssnat och bekräftat dem som förälder och individ. När det gällde att bryta detta mönster, ställdes samtalsledarna i undersökningen inför uppgifter av olika svårighetsgrad. Inför det första samtalet befann sig föräldraren i olika positioner kommunikationsmässigt och känslomässigt. Vissa befann sig djupt försänkta i bitterhet, kränkthet och misstro. Andra par påbörjade samarbetsamtalen med en uttalad tro på att det här skulle kunna komma att gå bra. Ytterligare andra var delvis överens redan när de kom.

Det andra slutsatsen som är möjligt att dra, är att föräldrarnas *vilja att etablera ett genuint föräldraskap* är av stor betydelse. Med genuint föräldraskap menas ett föräldraskap som innefattar en vilja att vara delaktig i barnens liv, en önskan att stödja och vägleda dem, att bereda dem plats i det egna livet, att ägna dem omsorger och omvårdnad. Det är sålunda ett åtagande som går utöver en önskan att träffa sina barn ibland eller regelbundet, och i övrigt vara nöjd med att den andre föräldern utövar det genuina föräldraskapet. Det är med några få undantag män som placerar sig i position för att avstå från ett genuint föräldraskap, det är med några få undantag kvinnor som söker familjerätten i ett försök att få dessa män att ändra sig. När det gäller det omvända förhållandet – att kvinnan vill avstå från ett genuint föräldraskap – är det fråga om föräldrar där syskonen bor skilda åt hos varsin förälder, eller kvinnan har nya barn i en ny relation. I bägge dessa fall uppges rädsla att inte räcka till som mamma, som skäl att avstå från ett genuint föräldraskap. De skäl männen anger är att de har ett krävande arbete, eller måste ordna upp sitt eget liv innan de kan vara delaktiga i sina barns liv.

Den tredje slutsats som går att dra, anknyter till detta andra skäl män uppges som hinder för deras möjligheter att vara genuina föräldrar – att de först måste ordna upp sitt eget liv. Föräldrars *personliga problem* kan utgöra ett hinder för att nå och följa en uppgörelse. I undersökningen frågades efter missbruksproblem, känd kriminalitet, samt förekomsten av våld i familjen. I fem fall angavs att männen hade allvarliga missbruksproblem. I ytterligare några fall förelåg obekräftade misstankar hos samtalsledaren att så kunde vara fallet. Tolv kvinnor hade blivit misshandlade av sina män under äktenskapets gång. Fyra av barnen hade blivit misshandlade av någon av sina föräldrar, två av sina fäder, två av sina mödrar.

När det gällde allvarliga psykiska problem efterfrågades inte detta

explicit. Av samtalen framgår dock att när modern lider av svåra psykiska problem utgör detta huvudorsaken till att barnen bor hos sin pappa. När fadern lider av psykiska problem eller av missbruksproblem, eller har utsatt modern för våld, utgör detta huvudorsak till att barnen bor hos sin mamma och att umgänget inte fungerar.

Samarbetsamtal ger möjlighet att intervensera i en destruktiv kommunikationsprocess som blockerar föräldrarnas möjligheter att utöva föräldraskapet efter skilsmässan. Vissa föräldrapar ger samtalsledaren bättre möjligheter än andra att genomföra ett framgångsrikt arbete. Tydliga hinder är föräldrar som brister i vilja eller förmåga att etablera ett genuint föräldraskap. Metoden kan då behöva kompletteras, se sista kapitlet. Vare sig gamla låsta konflikter, pågående skilsmässokriser eller starka känslor utgör hinder i sig. De är exempel på situationer som ställer speciellt höga krav på familjerättssekreterarens kompetens och flexibilitet. När det gäller låsta konflikter förefaller samtalsledarens förmåga att förhålla sig neutral, förmågan att vara tydlig, att lyfta upp det som är positivt och som kan utgöra embryo till samförstånd, vara av avgörande betydelse. Låsta konflikter är regelmässigt paketerade i svärta och hopplöshet. Att kunna föra in en annan känslomässig ton är betydelsefullt. Detta måste dock ske stegvis. En alltför positiv attityd alltför snabbt, är inte trovärdig, utan kan snarare förefalla naiv och aggressionshämmad.

När det gäller par som befinner sig i en pågående skilsmässokris är familjerättssekreterarens förmåga att härbärgera starka känslor och handskas med kaos och förvirring, av avgörande betydelse. En uppföljning av samtalen är särskilt betydelsefull för föräldrar i denna situation. Att efter det att den akuta krisen lagt sig få möjlighet att summera vad som hänt och vad man kommit fram till, är värdefullt när det gäller att kunna fatta varaktiga beslut.

Samarbetsamtal erbjuder en bra ram för rådgivning också när det gäller föräldrar som inte befinner sig i tydlig konflikt, utan är mer villrådig och angelägna om att fatta rätt beslut i en svår situation.

Resultat av uppföljningen efter sex månader

Efter sex månader hade 45 av paren (69 procent) hållit sig till en överenskommen uppgörelse, eller i samråd kommit fram till att ändra den något. För tio av paren hade överenskommelsen inte hållit. För två av paren berodde detta på att de yttre förhållandena förändrats i och med att den ena föräldern flyttat från orten. Dessa två par sökte förnyad kon-

takt med familjerättsenheten och kom fram till en ny överenskommelse.

De par vars överenskommelse hållit över tid, framförde liknande synpunkter om värdet av samtalen, som vid avslutningen av samtalsserien. Man hade även fortsättningsvis kunnat prata med varann och därför kunnat diskutera sig fram till hur frågor som rört barnen skulle lösas. Föräldrarna menade att det varit bra med en tydligt formulerad överenskommelse, det gjorde att de hade något att hålla sig till. Redan när samtalsserien avslutades hade dessa par en tilltro till att samarbetet kring barnen skulle komma att fungera, vilket visade sig vara riktigt.

Av de 84 par som infann sig för samarbetsamtal, träffade 70 procent en överenskommelse.

Av de 84 par som infann sig för samarbetsamtal, träffade 55 procent en överenskommelse som sex månader senare fortfarande fungerade.

Av de 65 par som fullföljde de planerade samtalen, nådde 90 procent en överenskommelse.

Av de 65 par som fullföljde de planerade samtalen, nådde 70 procent en överenskommelse som sex månader senare fortfarande visade sig vara hållbar.

Följande utgör ett axplock av ”nöjda röster” vid uppföljningen efter sex månader:

Kvinnor:

Bra att det blev bestämt var barnen skulle bo och att umgänget schemalades. Det blir mer klarhet och lugn på det sättet. Alla vet vad som gäller och kan ställa in sig efter det. Bra att denna service finns. Det hade varit omöjligt för oss att själva att komma fram till en uppgörelse.

Samtalen medförde att vi började tala med varann. Tidigare var det omöjligt. Det har hållit i sig.

Bra att sitta tillsammans under ordnade former. Bra att var och en verkligen fått komma till tals.

Jättebra att få information i samband med separation. Vi visste ju inte mycket hur vi bäst skulle ordna för pojken. Vi kunde komma överens då, det var bra. Innan var vi ju ganska låsta, var och en i sina föreställningar, och vi kom ingen vart.

Män:

För mig har det varit nödvändigt med samarbetsamtalen och de enskilda samtal jag erbjudits parallellt. Jag vet inte vem jag skulle ha kunnat tala med annars. Det var bra att överenskommelsen var så tydlig så alla vet vad som gäller. Om jag ändå skall vara kritisk så tycker jag att jag fått jämka för mycket till hennes fördel. Jag skulle

ha velat ha mer tid med barnen och bättre kommunikation med henne.

Det var bra att komma till tals. Vi kunde ju inte lyssna på varann eller bemöta varann tidigare. Det har känts tryggt med en tredje person. Har fått klart för mig att det gäller att stryka ett streck över det gamla och i stället styra framtiden – den kan vi ju påverka, inte det som har varit.

Samarbetssamtal är nödvändiga. Vi samarbetar mycket bra nu, vilket knappast varit möjligt annars. Sådana samtal måste finnas kvar även om det skall sparas.

Toppen med ett skriftligt avtal om umgänget. Ger trygghet och säkerhet att ha något att hålla sig till.

De tio där någon fungerande överenskommelse inte fanns vid sexmånaders uppföljningen, trots att den funnits där sex månader tidigare, var med få undantag (två föräldrapar där den ene flyttat från staden) par vars överenskommelser var av karaktären ”vi får pröva det här och se hur det går, det är i alla fall bra att komma fram till något”. Överenskommelsen var således bräcklig redan när den träffades. När dessa överenskommelser inte gick att hålla, påverkade det barnens livssituation på så sätt att deras pappor mer eller mindre försvann ut ur deras liv.

Nedan följer några ”missnöjda röster” vid sexmånaders uppföljningen. De är till övervägande delen kvinnliga röster. Majoriteten av de missnöjda männen hade dragit sig tillbaka och inte gått att nå för en uppföljning.

Kvinnor:

Det var tänkt att barnen skulle träffa honom regelbundet. Det har inte blivit så. Barnen längtar efter honom och ringer till honom och talar in på hans telefonsvarare, men han ringer inte tillbaka. Vad skall man göra? Jag tror att han dricker för mycket och jag tror att han är deprimerad för han gick i konkurs ungefär samtidigt som skilsmässan och orkar inte med någonting. Men barnen?

Jag gick med på att de två barnen skulle bo hos dig efter skilsmässan eftersom jag kände mig så trött och var sjuk och kunde inte ta hand om dem. Nu är det annorlunda. Jag vill att det ena barnet skall bo hos mig. Jag fick dig inte att gå med på det här under samtalen, men tänkte att det kanske skulle gå bättre sedan, men det gjorde det inte, så nu går jag till tingsrätten.

Vi bara fortsatte bråka. Barnen kommer i kläm. De barn som bor hos mig träffar han aldrig. Det barn som bor hos honom tycker han har blivit ”jättejobbig”. Han har svårt att vara förälder, tror jag. Det verkar som om han vill bli befriad från allt ansvar. Men jag vet inte,

för vi pratar inte med varann.

Han ville aldrig ta ansvar för sina barn. Han sa att han ville bli ”en bättre pappa”, men visste inte om han kunde. Han hade en ny kvinna. Han hade inte brytt sig så mycket om barnen tidigare heller. Jag fick ensam vårdnad i tingsrätten. Nu lämnar jag och barnen Sverige.

Nu dricker han igen. Han träffar barnen väldigt sällan. Sist så lät han en av sina ”kompisar” vara ”barnvakt”. Jag fick åka och hämta dem. Barnen ringer till honom men han är aldrig hemma. Nu är gränsen nådd. Nu söker jag ensam vårdnad.

Män:

Inget går att lösa. Hon har svikit mig och jag vill inte träffa henne någonsin igen. Hon kommer att begära ensam vårdnad, men jag kommer att ta strid. Hon skall få se att det bara kommer att bli bekymmer.

Jag drar mig för att ha någon kontakt med henne. Det går ut över barnen, tyvärr. När jag träffat dem är det svårt att skiljas ifrån dem. Jag drar mig för att ringa till dem, jag vill inte tala med henne. Bäst kontakt har jag med näst äldsta flickan som själv tar kontakt med mig och vill att vi skall träffas.

För dessa par har samarbetsamtal inte varit en tillräcklig arena för att föräldrarna skulle kunna förhandla sig fram till en överenskommelse som tillförsäkrade barnen en möjlighet att ha två föräldrar. För vissa av männen var det uppenbarligen så, att deras personliga problem satte hinder i vägen för att de skulle kunna vara pappor, och mammorna hyste en berättigad oro för hur umgänget skulle avlöpa. I några av fallen gällde det omvända. Mammorna var så psykiskt sköra att de drog sig tillbaka. Andra par var djupt misstrogn och samarbetsamtalen kunde inte rubba misstron.

Samarbetssamtal – ett socialt arbete med föräldrar

Samarbetssamtal är en arbetsmetod inom socialt arbete som syftar till att förbättra barnens situation i familjer där föräldrarna är osäkra eller oense om frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

Under mer eller mindre smärtsamma former är parförhållandet upplöst och nya föräldraroller måste förhandlas fram, med det gemensamma föräldraskapet som ensam grund. Utformandet kan anta många olika former. Vissa föräldrar fortsätter att ha en tät kontakt och betyder även fortsättningsvis mycket för varandra, andra träffas knappast alls. En del föräldrar lever ensamma efter skilsmässan, andra gifter om sig och formar ytterligare familjekonstellationer. Åter andra föräldrar verkar vara djupt bundna i bitterhet och besvikelser, vare sig de träffas eller inte.

Av samtliga par med barn som separerade under ett år i staden, hade ungefär en fjärdedel kontakt med familjerättsenheten för samarbetssamtal. Vilka var dessa föräldrapar? De var företrädesvis i yngre medelåldern, hade barn i förskoleåldern och en utbildning eller arbete inom ett praktiskt yrke, samt var av svensk härkomst. De som inte kom i lika stor utsträckning var således något äldre par ur medelklassen med något äldre barn, eller de som var av utländsk härkomst. En majoritet – men inte alla – av dem som kom befann sig i konflikt. En grupp föräldrar var inte främst oense utan villrådiga. De sökte råd och synpunkter på hur de på bästa sätt skulle kunna ordna det för barnen. De som inte kom var de som kunnat resonera sig fram utan alltför stora problem och tillsammans – eller i samråd med andra – finna en lösning de kan känna sig tillräckligt säkra på för att våga pröva.

Det är således inte ett representativt urval av samtliga separerande föräldrar som kommer till samarbetssamtal. Det är föräldrar som av olika skäl, på olika sätt och i olika hög grad har svårt att kommunicera med varandra och fatta beslut som bägge kan känna sig rimligt nöjda med och förpliktigade att följa. Tendensen är att föräldrar i allt större utsträckning använder sig av samarbetssamtal som möjlighet. Mellan åren 1986 och 1993 skedde en fördubbling av antalet genomförda samarbetssamtal i Sverige. Om denna utveckling fortsätter, kan vi tänka oss en framtid där samarbetssamtal ingår som en resurs som flertalet föräldrar använ-

der sig av när det gäller att formulera nya regler och roller efter en skilsmässa.

Det grundläggande budskapet från familjerättens sida är, att hur föräldrarna än väljer att leva och utforma sitt liv och sitt föräldraskap i den nya situationen, så måste barnen beredas möjlighet att utveckla en nära relation till var och en av sina föräldrar. Samarbetssamtalet har därför sin bas och utgångspunkt i föräldrarnas relation. Det som eftersträvas är att förhållandet mellan föräldrarna efter skilsmässan utvecklas så, att de kan utforma en överenskommelse som ger barnen möjlighet att utveckla nära relationer till föräldrarna var för sig.

Socialstyrelsen (1995) menar att samarbetsamtal är ett förebyggande sätt att arbeta. Det är rapportförfattarens uppfattning att samarbetsamtal utgör ett socialt arbete med föräldrar med såväl förebyggande som behandlande inslag. Till samarbetsamtal kommer föräldrapar som befinner sig i akut skilsmässokris. För dem kan samtalen sannolikt bidra till att framtida konflikter förebyggs. Till samarbetsamtal kommer även föräldrar som sedan lång tid befinner sig i konflikter präglade av ömsesidigt djupt misstroende. Uppgiften för samtalsledaren är då inte att förebygga problem, utan att hjälpa föräldrarna att lösa dem som redan finns.

Samarbetsamtal är en metod som har kapacitet att möta behov av hjälp från en majoritet av föräldrar. För att fylla behov från dem där samarbetsamtal visar sig otillräckliga, behöver metoden kompletteras och vidareutvecklas. Rapportförfattarens uppfattning är således att samarbetsamtal är en grundläggande metod som väl lämpar sig för att erbjudas samtliga föräldrar som behöver hjälp i samband med skilsmässa, inte en specialmetod för vissa särskilt utvalda. Detta baserbjudande kan sedan behöva kompletteras. Det är angeläget att komplettera metoden med en samtalsform som explicit utgår från barnens perspektiv och behov.

Försöket med att regelmässigt förlänga samtalsserien med ett uppföljningssamtal som genomfördes i staden, visade sig vara en viktig vidareutveckling av metoden. En majoritet av föräldrarna uppfattade uppföljningssamtalet som ytterligare stöd och tecken på ett intresse från familjerättssekreterarnas sida. ”Tänk att de faktiskt ville veta hur det gick”! Uppföljningen gav också möjlighet att ”rätta till” en någorlunda fungerande överenskommelse och få information om när det inte alls fungerade. När det gällde par som befann sig i en akut skilsmässokris när samarbetsamtalen pågick, visade det sig att samtalen i kombination med tidens gång, hade en gynnsam effekt. Att försöka forcera fram beslut i en krissituation är inte att rekommendera. Genom att göra en överenskommelse om uppföljning, kom även den mellanliggande tiden att

psykologiskt inorporeras i samtalsserien. Regelmässiga uppföljnings-samtal är att rekommendera. Genom denna feed-back ökar möjligheten att utveckla det egna arbetet.

Metoden kräver hög kompetens hos samtalsledarna. Förutom en adekvat grundutbildning samt erfarenhet av socialt arbete med barn, ungdom och familj, är regelbunden handledning och vidareutbildning nödvändig.

Samarbetssamtal eller föräldraförhandlingar?

Är samarbetssamtal rätt beteckning på samtalen? Den innebörd vi vanligtvis skänker begreppet samarbete, för tankarna till en djupare grad av gemenskap och samstämmighet än vad som faktiskt avkrävdes föräldrarna. Såsom samtalen förs, förefaller samarbete snarast utgöra ett mål att sträva efter, än något som utgör en ofrånkomlig grund för utformandet av ett föräldraskap som kan gagna barnens intressen. Föräldrarnas grundläggande uppgift framställs som att med hjälp av samtalsledaren förhandla sig fram till överenskommelser som rör barnen och detta utan att föräldrarna längre delar den gemenskap och det dagliga samliv som parförhållandet inneburit (se vidare Hydén 2000). I allt väsentligt förefaller det som att det pågående är att beteckna som *föräldraförhandlingar*. Kriteriet på en bra överenskommelse är att den skall garantera barnen att de får sina dagliga omvårdnadsbehov tillgodosedda, samt möjlighet att utveckla nära relationer till bägge föräldrarna, var och en för sig.

Föräldrar som fortfarande delar en viss grad av gemenskap och gärna vill fortsätta att göra det, kan känna sig tilltalade av benämningen "samarbetssamtal", därför att den stämmer med deras livsform och ideal. Det är dock möjligt att det inte är dessa föräldrar som har det största behovet av assistans när de skall samtala med varandra om barnen. Det är möjligt att föräldrar som drivit individueringen i skilsmässan mycket långt och vill att den andre skall utgöra ett tydligt avslutat kapitel i sina liv, känner sig tveksamma att ge sig in i något som kan föra tankarna till en gemenskap som man strävat efter att avsluta. Inte minst gäller detta förhållanden där mannen utsatt kvinnan för våld och hot, men även i andra förhållanden där parterna har behov av att dra upp strikta gränser mot varandra. Att bli inviterade till "föräldraförhandlingar" kan stämma bättre med dessa föräldrars sätt att relatera till varandra och omvärlden. Det är också möjligt att det är just dessa föräldrar som har störst behov av hjälp att träffa överenskommelser om barnen.

Analys av de faktiska samarbetssamtalen visade, att samtalsledaren

är mycket aktiv under hela samtalsförloppet. Samarbetssamtalet/föräldraförhandlingen är beroende av att föräldrarna har allvarligt menade bud kring hur de skulle vilja se vårdnads, boende- och umgängesfrågorna lösta. Om föräldrarna är mycket osäkra och önskar hjälp att formulera sig, kan samtalsledaren vara behjälplig och ge uppslag, genom att tillhandahålla exempel på hur det ”brukar vara”. Dessa bud formuleras och omformuleras sedan av samtalsledaren tills föräldrarna förhandlat sig samman. I vissa fall för samtalsledaren fram speciella åsikter om vad som är möjligt och vad som inte är möjligt. Så fick exempelvis den förälder som använde sig av fysisk bestraffning som uppfostringsmetod, eller hade en våldsam alkoholmissbrukare som pojkvän, reda på att detta ur barnets synpunkt var oacceptabelt.

Förhandlingarna utgår från en rad olika problemformuleringar:

- jag vill träffa barnet mer
- jag är orolig för att barnet inte har det bra där det bor
- jag är orolig för att barnet inte har det bra när det träffar pappa/mamma
- jag vill att pappa/mamma skall ta mer ansvar för barnet och samarbeta
- jag vill att barnet skall bo hos mig
- han/hon motsätter sig vissa fundamentala förändringar
- jag/vi vill ha hjälp att få igång ett avstannat umgänge
- hur skall vi göra med barnens boende och umgänge.

Vissa föräldrar deltar i samarbetsamtal/föräldraförhandlingar som en del av en nyligen påbörjad skilsmässa. Andra föräldrar är skilda sedan en tid tillbaka. Vissa föräldrar kommer till familjerätten efter remiss från tingsrätten, andra söker direkt. Ett flertal har tidigare sökt hjälp på annat håll. Samarbetssamtalet/föräldraförhandlingen är en metod som uppenbarligen kan möta flera olika behov och problemformuleringar.

Invandrarföräldrars möte med familjerätten

Separationsrisken är högre i barnfamiljer där föräldrarna har utländskt ursprung. De högsta separationstalen finns i fallande ordning i familjer där mor är svensk och far är utlandsfödd (5,41 av 100 barn), i familjer där båda föräldrarna är utlandsfödda (4,84 av 100 barn) och i familjer där far är svensk och mor utlandsfödd (4,42 av 100 barn). I familjer där bägge föräldrarna är födda i Sverige är separationsfrekvensen 3,10 av

100 barn 0–17 år. Separationsrisken är särskilt hög när mannen eller kvinnan kommer från Afrika eller Sydamerika eller när föräldrarna kommer från olika länder (SCB 1999; s.54–55).

Hur kan detta förklaras? Det finns inte något entydigt svar på den frågan. När invandrarfamiljer kommer till Sverige kommer konflikter upp till ytan, konflikter som fanns redan tidigare men inte märktes då. Det kan vara en förklaring. Invandrarrollen gör att man lever mer isolerat och tätare med varandra än vad man någonsin gjort tidigare. Ytterligare en förklaring kan vara att kvinnan utbildar sig och får möjlighet till en annan och friare roll än vad hon hade i sitt gamla hemland, medan mannen håller fast vid det gamla och har svårt att förstå det ”svenska” sättet att leva. Slutligen kan arbetslöshet och låga löner – som är vanligt i många invandrargrupper – öka risken för samlevnadsproblem och familjekonflikter.

Är samhällets institutioner för råd och stöd rustade för att möta människor med en annan syn på familjeliv och föräldraskap än den svenska? Denna fråga ställdes av projektgruppen för Invandrarfrågor vid Socialstyrelsen för några år sedan. I form av en enkät genomfördes en kartläggning av hur stor del av familjerådgivningens och familjerättens arbete som rör invandrarpar och vilka speciella behov dessa kan ha.

I undersökningen ingick 15 familjerådgivningsbyråer och 18 familjerättsenheter. Vid de flesta familjerådgivningsbyråer var cirka 10 procent av besökarna invandrarpar. Undantagen var Östersund med 2,4 procent, Skövde med 3,9 procent, Göteborg med 28 procent och Huddinge 27 procent. När det gällde familjerättsenheterna redovisade Malmö, Stockholm och Järfälla att ungefär hälften av paren var av utländsk härkomst, i ytterligare fem kommuner var mellan 30–35 procent invandrarpar. Karlskrona och Växjö hade med sina 10–15 procent lägst andel invandrarpar bland sina besökare. Iran, Latinamerika och Finland var de vanligaste ursprungsländerna.

De speciella problem som enligt enkätsvaren möter samtalsledaren i arbetet med föräldraparen, beskrivs främst som svårigheter att använda tolk i ett känslomässigt svårt läge. I flera av enkäterna nämns också att samtalsledaren förväntas uppträda med auktoritet, ge rekommendationer och skäpa rättvisa. Samtalsledaren förväntas agera domare, men ser sig själv som en relationsbearbetare. Dessa skillnader i synsätt bidrar till att det uppstår en speciell form av ”kulturkonflikt” mellan familjerådgivare och par. Kulturella skillnader mellan par och samtalsledare kan även visa sig under arbetets gång, och då i form av skillnader i värderingar i familje- och äktenskapssyn, med bristande tilltro till samtalsledaren som följd.

Samarbetssamtalet som metod vänder sig till svenska familjer. Metoden är uttalat inriktad på att hjälpa föräldrar förhandla sig fram till konkreta lösningar. Jämfört med andra mer psykoterapeutiskt inriktade behandlingsmetoder, ställer inte samarbetsamtal som metod speciellt höga krav på verbal förmåga. Detta ger samarbetsamtal en fördel, även om språkhinder anges som problem för invandrarföräldrarna. Inte minst för barnens skull kan insatserna behöva vidareutvecklas och breddas för att bättre anpassas till de olika etniska och religiösa gruppernas behov. Förslag till ett sådant utvecklingsarbete lämnades i undersökningen Att skiljas i främmande land (Socialstyrelsen 1997):

- Anordna gruppverksamhet ute i stadsdelarna. Utgå från de problem som alla par konfronteras med förr eller senare. Genom att normalisera problemen kan man möta både mannen och kvinnan utifrån deras uppgifter som makar och föräldrar.
- Genomför pedagogiska insatser kring barns utveckling och behov i kriser och separationsprocesser.
- Utveckla det pedagogiskt rådgivande arbetet. Det är lättare att bedriva detta med tolk än arbete som syftar till att bearbeta föräldrarnas relation.
- Utbildning, föreläsningar och gruppverksamhet är att föredra framför vanliga parsamtal.
- Tag kontakt med invandrarföreningar och erbjud konsultskap.

Vidareutveckling och komplettering av metoden

Med 70 procent träffade överenskommelser som förefaller att ha rimligt hög kvalitet och som håller efter sex månader, kan man kanske vara nöjd? Om man till detta lägger det faktum att metoden inte enbart attraherar eller är verksam endast för en speciell grupp föräldrar – som exempelvis socialt etablerade, relativt välbeställda svenska medelklassfamiljer, vilka är överrepresenterade när det gäller psykoterapeutisk behandling i allmänhet – kanske man kan vara ännu mer tillfreds och inte tänka i termer av förändring och förbättring?

Om man trots allt skall sträva efter att höja ambitionsnivån, kanske det bör gå i riktning mot att ge familjerätten en utvidgad uppgift att låta samarbetsamtalet ingå som en del i *en utredning av barnens och föräldrarnas behov*. Denna slutsats hänger samman med det som tidigare framhållits – att metoden lämpar sig för att utgöra en grundläggande metod för separerade föräldrar, med kapacitet att möta behov från en

majoritet föräldrapar. Rapportförfattarens rekommendationer för utvecklingsarbete går således inte ut på att identifiera föräldrar som inte blir hjälpta genom samarbetsamtal för att exkludera dem, utan tvärtom. En utredning om föräldrars och barns behov i förekommande fall bör utmynna i ett förslag om på vilket sätt samarbetsamtalet bör *kompletteras* för att bättre passa den enskilde föräldern - och det enskilda föräldraparets behov.

Metoden står sig slätt när den ene föräldern inte har några allvarligt menade bud att presentera, utan förhåller sig passiv och så långt möjligt försöker dra sig ur föräldraskapet. En viss andel av de fall där överenskommelse inte träffats rör sådana fall, där faderns engagemang varit lågt och modern förgäves försökt få honom att ta ansvar för barnen. När hon sedan vänder sig till tingsrätten för att få ensam vårdnad fastställd genom dom, är det snarast en formalitet, därför att han i sak inte motsätter sig detta. För henne är hänvändelsen till tingsrätten en förtvivlad handling som syftar till att tydliggöra hur det redan förhåller sig och är inte ett uttryck för hur hon skulle vilja att det var. För att dessa fäder skall förstå vilken betydelse och ansvar de har för barnen, krävs andra metoder än samarbetsamtal/ föräldraförhandlingar. I rapportens stad finns en "Pappis-verksamhet", ett forum där fäder som inte lever med barnens mamma kan träffa sina barn och andra män i samma situation. Att övergå från gemensamma samtal till enskilda samtal, med syfte att träffa en överenskommelse om en serie möten med barnen på "Pappis", kan vara en väg att arbeta fram ett förhandlingsbud som skulle kunna motsvara barnens behov av att ha kontakt med sina fäder. Att förhöra sig om nätverkets kapacitet och kanske sammankalla ett möte, skulle kunna vara en annan insats värd att pröva.

Nätverksarbete är inte något som ingår som komplement till samarbetsamtal i rapportens medelstora stad. Vid vissa andra familjerättsenheter har prövats ett "utvidgat samarbetsamtal" som metod. Detta kan vara värt att vidareutveckla, inte minst vid akuta separationskriser – då hela nätverkets kapacitet kan behöva komma till användning – vid fastlåsta gamla konflikter, eller konflikter som utlösts därför att en ny partner kommit in i föräldrarnas liv. Nya partners kan utgöra tillgångar för barnen, även om föräldrarna inte ser detta utan enbart ser problem. Nya partners är närvarande och har inflytande över barnens och föräldrarnas liv, oavsett vad den andre tycker. De nya partnernas liv påverkas också av föräldrakonflikterna, varför det är rimligt att de efterfrågas när det gäller att förmå föräldrarna att komma fram till en överenskommelse.

Metoden står sig slätt när det gäller föräldrar som har så stora personliga problem att de inte kan genomföra en förhandling eller fullfölja

den överenskommelse de själva varit med att utforma. Även i dessa fall får man nog ge upp tanken på att relationen mellan föräldrarna skall kunna utvecklas så, att den ensam kan utgöra en bas för utformandet av en överenskommelse som går att följa. I dessa fall får man måhända konstatera att problemen är för stora för att relationen skall kunna bära dem. Sannolikt var detta fallet redan under äktenskapet. Här behövs komplement till samarbetsamtalen i form av enskilda samtal för att utreda vilken form av stöd som det finns behov av. Är det vård och behandling? Kontaktperson för att övervaka umgänget och som pedagogisk insats för att stödja föräldern i sitt föräldraskap? Nätverksinsats? Ett eller ett par enskilda samtal skulle kunna tjäna syftet att besvara dessa frågor och göra en fortsatt planering möjlig. Samtliga dessa insatser är möjliga att tillgå, men det kan vara nog så värdefullt om samtalsledarens uppdrag utökas till att omfatta även utredningssamtal med den enskilde föräldern, i fall där man gett upp relationen som utvecklingsbar bas för att ensamt bära den vidare utvecklingen av föräldraskapet.

En del av kvinnorna hade varit utsatta för direkt våld under äktenskapet (för frågan om våld mot kvinnor inom äktenskapet, se Hydén 1995). Ytterligare män uppträdde uppenbart verbalt hotfullt under samtalen, liksom vissa kvinnor. Några, män och kvinnor hade slagit sina barn. En av kvinnorna gick till attack mot samtalsledaren, först verbalt, sedan fysiskt hotfullt, varefter hon slog sönder delar av inredningen på väg ut. Vid våld och hot bör samtalen avbrytas för att övergå till enskilda samtal. Detta för att ge den enskilde möjlighet att uttrycka sig utan att störas av den vanmakt som ligger i att vara utsatt för våld. De enskilda samtalen kan sedan i sin tur kompletteras med gemensamma samtal. För dessa föräldrars barn, liksom för barn i andra familjer, är det angeläget att föräldrarna kommer till en överenskommelse.

Våld mot kvinnor inom äktenskapet är ett problem för individen, liksom för paret och för barnen. Att tydliggöra att det är ett individuellt problem för mannen att ta ansvar för, är det viktigaste målet för det enskilda samtalet med honom. I det enskilda samtalet med henne är det av största vikt att få klarhet i vilken grad av fara hon och barnen befinner sig i och vilket slag av skydd de kan behöva. Nätverksarbete i form av "utvidgat samarbetsamtal" kan bli aktuellt även i detta fall, liksom föräldrasamtal i ett senare skede.

Samtal med barn

Det var få barn som hade direkt kontakt med familjerättsenheten. Vissa av barnen träffade familjerättssekreteraren enskilt, andra tillsammans

med föräldrarna. Syftet med samtalet var att låta barnen direkt komma till tals i fråga om boende och umgänge.

Målet med samarbetsamtal är att föräldrar skall nå en överenskommelse. Det är inte självklart att barnen deltar i utformandet av en sådan överenskommelse. Frågan om samtal skall föras med barnen direkt, och i så fall om det skall vara i form av enskilda samtal eller tillsammans med föräldrarna, var något som ofta diskuterades vid familjerättsenheten. Den allmänna uppfattningen var att det var svårt att veta när man skulle ta med dem och att det var svårt att ge dem en naturlig plats i samtalsserien. Vid de tillfällen då man hade talat med barnen hade det varit positivt, på så sätt att barnsamtalen hade givit värdefull information och uppslag till samtalen med föräldrarna. Barnen behöver tala om egna behov och egna uppfattningar.

Samtalen måste utformas så att barnen kan tala utifrån sitt eget perspektiv. Barnens medverkan bör prioriteras i metodutvecklingsarbetet. Samtalen kan föras mellan barnen och samtalsledaren enskilt, eller med föräldrarna närvarande. För att kunna ta ställning till barnens medverkan behöver man ställa följande frågor:

- har barnen behov av att tala med samtalsledaren?
- behöver barnen information från en neutral person, medan båda föräldrarna hör på?
- vill barnen tala om konflikterna, utifrån sina perspektiv?
- behöver samtalsledaren vidgad kunskap om barnen?
- behövs barnens närvaro för att underlätta fokuseringen på barnen?
- vad förlorar barnen på att inte delta?

Kanske skulle det vara bra för barnen att delta i pedagogiskt utformad gruppverksamhet för barn vars liv under längre eller kortare period präglas av att föräldrarna inte kommer överens om rambetingelserna för deras tillvaro. En ”kurs i barns och ungas rättigheter när föräldrarna skall skiljas” skulle troligen många barn och unga ha behov av. Verksamheten skulle kunna bryta de känslor av maktlöshet och brist på inflytande som präglar barnens situation.

Utbildning och kompetens

Samarbetsamtal/föräldraförhandlingens möjligheter till framgång vilar tungt på samtalsledarens förmåga att arbeta fram en kommunikativ bas som möjliggör förhandlingar. Det samtalsledaren arbetar med är att förändra kommunikationsmönstret av ständigt upprepade anklagelser och

svar på anklagelser. Analysen av samtalsresultaten visade att det var av avgörande betydelse om denna interaktion förändrats eller inte.

Att vara samtalsledare är såväl kunskapsmässigt som känslomässigt krävande. Det kräver en utvecklad förmåga att härbärgera andra människors svåra och mörka känslor. Det kräver ett stort mått av personlig integritet och stabilitet. Risken att bli indragen i föräldrarnas konflikt är överhängande. I undersökningen framträder människor som är mycket angelägna om sina barn och också har uppfattningar om vad som skulle vara bäst för dem – bara den andre kunde inse detta. Det som också framträder är människor som haft begränsade personliga förutsättningar att utöva sitt föräldraskap. De som också finns representerade i undersökningen är människor, som trots de bästa av avsikter när parrelationen en gång ingicks, har sårat varandra och gjort varandra så besvikna att den tillit som en gång fanns, i det närmaste är förbrukad. Att som samtalsledare kunna behålla sin stabilitet i denna situation kan förefalla i det närmaste övermäktigt – ändå är det av avgörande och grundläggande betydelse att så sker.

Samarbetsamtal/föräldraförhandlingar utgör inte någon psykoterapeutisk metod. Det är ett socialt arbete med föräldrar. Detta arbete kräver en bred grundkompetens av sin utövare, samt en erfarenhet av socialt arbete med barn, ungdomar och familjer. Det kräver specialkunskap i själva arbetsmetoden, samt en kännedom om den egna personligheten och egna sätt att reagera. Socionomexamen utgör en utmärkt professionell grund för samtalsledare. Den bör kompletteras med utbildning inom området socialt arbete med barn, ungdom och familj. I takt med att magisterutbildningen i socialt arbete byggs ut, är det på sikt rimligt att tänka sig att blivande familjerättssekreterare rekryteras ur gruppen socialarbetare med magisterexamen.

Vad är viktigt att ta fasta på vid en kvalitets-säkring?

Som en del av undersökningen samlades det in data för kvalitetssäkring, vid tidpunkten för första och sista samtalet i serien samt vid uppföljningssamtalet (se bilaga). Insamlade data gav samtalsledaren ett fylligt material, både när det gällde att inledningsvis göra sig en föreställning om vilken uppgift man stod inför och när man efteråt ville veta hur man lyckats. Datainsamlingen gav också möjlighet att kontinuerligt följa verksamheten för att säkra dess kvalitet. Här följer några kommentarer till datainsamlingen:

- Det är värdefullt att samla in bakgrundsdata om familjen. Speciellt värdefullt är det att veta hur länge paret sammanlevt och när skilsmässan ägde rum.
- Att veta vem som tog initiativ till samtalet ger viktig information.
- Uppgifterna om barnen bör innehålla såväl ålder som kön.
- Det är viktigt att vardera föräldrarnas uppfattning efterfrågas och nedtecknas.
- Det är omöjligt att tänka sig att en gemensam problemformulering skall kunna ge tillförlitlig information.
- Bedömning och prognos måste göras efter första samtalet.
- Blanketten bör kompletteras med en fråga som gäller en bedömning av vilka ytterligare åtgärder som kan vara aktuella.

Litteratur

Coogler, O.J. (1982). *Structured Mediation in Divorce Settlement: A Handbook for Marital Mediators*. Lexington, MA: Heath.

Haynes, J.M. (1981). *Divorce Mediation: A Practical Guide for Therapists and Counselors*. New York: Springer.

Holmberg, U. (1986). *Samarbetsamtal vid vårdnads- och umgängeskonflikter*. Stockholm: FoU-byrån, Stockholms Socialförvaltning. Rapport nr 53.

Hydén, M. (1995). *Kvinnomisshandel inom äktenskapet. Mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber.

Hydén, M. (2000) "For the child's sake. Parents and social workers discuss conflict – filled parental relations after a divorce." *Child and Family Social Work*.

Lindstein, T. (1993). *Samarbetsamtal vid vårdnads- och umgängestvister – en fenomenologisk studie*. Stockholm: Socialhögskolan, Stockholms Universitet.

Minuchin, S. (1993). *Family Healing. Strategies for Hope and Understanding*. New York: Simon & Schuster.

Socialstyrelsen (1997). *Att skiljas i främmande land. Invandrades möte med familjerätt och familjerådgivning* (Yvonne Sjöblom och Margareta Hydén).

Tjersland, O.A. (1995). Extended Mediation in Norway. *Mediation Quarterly*, 12,339-351.

Öberg, B. & Öberg, G. (1982). *Kristerapi vid vårdnadsstrider. En bok för socialarbetare*. Stockholm: AWE/Gebers.

Öberg, B. & Öberg, G. (1991). *Skiljas, men inte från barnen*. Stockholm: Natur och Kultur.

Offentligt tryck

Proposition 1997/98:7. *Vårdnad, boende, umgänge.*

SOU 1972:4. *Familj och äktenskap. Betänkande avgivet av Familjelagssakkunniga.* Stockholm: Allmänna Förlaget.

SOU 1987:7. *Barnets rätt. Om barn i vårdnadstvister – talerätt för barn m.m. Delbetänkande av utredningen om barnens rätt.* Stockholm: Allmänna Förlaget.

SOU 1995:79. *Vårdnadstvistutredningen: Vårdnad, boende, umgänge.* Stockholm: Fritzes.

Statistiska Centralbyrån (1996). *Befolkningsstatistik 1996:4*

Statistiska Centralbyrån (1997). *Välfärd och ojämlikhet i ett 20-årsperspektiv 1975–1995. Levnadsförhållanden, rapport 1997:91*

Statistiska Centralbyrån (1999). *Barn och deras familjer 1998. Demografiska rapporter 1999:3*

Socialstyrelsens rapporter om samarbetsamtal

Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängestvister. Redovisning av enkät. Socialstyrelsen redovisar 1988:17

Familjerådgivning. Samarbetssamtal. SoS-rapport 1989:10

Lönar sig samarbetsamtal? En samhällsekonomisk studie. SoS-rapport 1989:11

Samarbetssamtal år 1993. Redovisning av enkät. Bilaga 13 i Vårdnad, Boende Umgänge. SOU 1995:79

Bilaga

Uppföljning och kvalitetssäkring av samarbets-samtal

Första samtalet samlas följande uppgifter in:

Bakgrundsdata så som namn, födelsedatum, civilstånd, barnens ålder och kön.

Kontaktväg (har tidigare sökt hjälp hos).

Juridisk vårdnad.

Huvudorsak till att kontakt med familjerätten togs just nu.

Vad vill kvinnan ha hjälp med?

Vad vill mannen ha hjälp med?

Hur återverkar konflikten på barnen (mammans uppgift)?

Hur återverkar konflikten på barnen (pappas uppgift)?

Handläggarens bedömning (huvudproblem och prognos).

Vilket erbjudande får paret?

Särskilda iakttagelser och kommentarer.

Vid det **sista samtalet** i samtalsserien samlas följande uppgifter in:

Vad tycker mamma att hon/de/barnen har fått ut av samarbetsamtalen?

Vad tycker mamma återstår att lösa?

Vad tycker pappa att han/de/barnen har fått ut av samarbetsamtalen?

Vad tycker pappa återstår att lösa?

Tror mamma att resultaten av samtalen kommer att bli bestående eller kan hon förutse några svårigheter?

Tror pappa att resultaten av samtalen kommer att bli bestående eller kan han förutse några svårigheter?

Handläggarens slutkommentar.

Uppföljningsfrågor **efter sex månader**:

Vad tycker mamma att hon/de/barnen fått ut av samtalen?

Vad återstår att lösa?

Har överenskommelsen hållits?

Vad tycker pappa att han/de barnen fått ut av samtalen?

Vad återstår att lösa?

Har överenskommelsen hållits?

Handläggarens slutkommentar.